

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
HISTORICKÝ ÚSTAV

DIPLOMOVÁ PRÁCE

KULTURA A IDEOLOGIE VE SVĚTLE IKONOGRRAFIE ČESKOSLOVENSKÝCH
PAPÍROVÝCH PLATIDEL DRUHÉ POLOVINY 20. STOLETÍ

Vedoucí práce: doc. Dagmar Blümllová, CSc.

Autor práce: Bc. Zdeněk Štěpančík

Studijní obor: Historie navazující

Ročník: 3

2013

Prohlašuji, že jsem předloženou diplomovou prací na téma *Kultura a ideologie ve světle ikonografie československých papírových platidel druhé poloviny 20. století* vypracoval samostatně, pouze za použití pramenů a literatury, jež jsou uvedeny v příloženém seznamu.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledky obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice dne 1. května 2013

Anotace

Předkládaná diplomová práce se věnuje československým papírovým platidlům vydaných po roce 1948 až do roku 1989, jež jsou využita jako pramen historické paměti. Na papírových platidlech je zkoumána především jejich námětová náplň, která prošla za svou dobu vývoje značných změn a která reflektovala důležité potřeby komunistického režimu.

Základním pramenem pro výzkum tohoto tématu jsou samotná papírová platidla vymezeného období s přihlédnutím i na předválečná papírová platidla z důvodů jejich komparace. Dále je přihlíženo k archivním pramenům, dobovým letákům, filmům, literatuře, písním atd.

Hlavním cílem předkládané práce je zjistit, jak papírová platidla reagovala na změnu politického systému po roce 1948 a jak byla reflektována u samotných uživatelů. Také bude sledován vzestup sovětského vlivu, sféra jinotajného humoru a reflexe umělecké obce.

Annotation

The presented diploma thesis is dedicated to the Czechoslovak paper money issued after 1948 until 1989, which is used as a source of historical memory. On paper money is mainly investigated their thematic content, which passed for their development time significant changes and that reflected important needs of the communist regime.

The basic source for research this theme is paper money of defined period with taking into account the pre-war paper money because of their comparison. In addition, consideration is given to archival sources, contemporary posters, films, literature, songs, etc.

The main target of this work is to determine how paper money reacted to the change of the political system after 1948 and how it was reflected by the users themselves. It will also be monitored the rise of Soviet influence, sphere of allegorical humor and reflection of artistic community.

Obsah

I. Úvod.....	1
II. Funkce a vývoj bádání papírových platidel.....	6
II.1 Funkce papírových platidel.....	6
II. 2 Vývoj bádání o papírových platidlech.....	7
II. 3 Periodika zaměřující se na problematiku papírových platidel.....	10
III. Vývoj papírových platidel v Československu od jeho vzniku do roku 1948....	12
III. 1 Papírová platidla první republiky.....	12
III. 2 Papírová platidla Protektorátu Čechy a Morava.....	16
III. 3 Poválečná papírová platidla	17
IV. Ikonografie a kategorizace námětů na papírových platidlech po roce 1948.....	19
IV. 1 Ikonografie námětů na papírových platidlech po roce 1948.....	19
IV. 2 Kategorizace námětové náplně papírových platidel po roce 1948.....	20
IV. 3 Náměty na papírových platidlech vydaných po roce 1948.....	21
IV. 4 Textová náplň papírových platidel a její smysl výzkumu.....	27
V. Sovětské vlivy na papírových platidlech.....	30
VI. Socialistický realismus – umělecký styl podporovaný státem, styl nových papírových platidel.....	35
VII. Podvědomé vnímání papírových platidel.....	42
VII. 1 Vnímání rozměru a hodnoty papírových platidel	43
VII. 2 Obraz a jeho skrytá tvář.....	44
VII. 3 Psychologické pozadí „hladové koruny“	46
VIII. Jinotaje, pouhé posměšky či skrytý nesouhlas?.....	48
VIII. 1 Jinotaje a jejich začlenění do politicko-kulturních souvislostí.....	49
IX. Závěr.....	57
X. Seznam použitých pramenů a literatury.....	59
X. 1 Archivní prameny.....	59
X. 2 Literatura.....	59
X. 3 Internetové zdroje.....	64
XI. Seznam zkratk.....	65
XII. Obrazová příloha.....	66

I. Úvod

Československá papírová platidla doprovázející občanskou každodennost dvacátého století jsou v současné době v centru pozornosti numismatiků a především notafilistů, podstatně méně je jako velmi cenného pramene využívají historikové. Přitom právě námětová náplň papírových platidel velmi přesně kopírovala klíčové mezníky politického a kulturního vývoje rakousko-uherské, od roku 1918 československé společnosti. Reflekovala vývoj vlastenectví s jeho národními ikonami, reprezentovala uměleckou obec a formovala či deformovala společenské vědomí svých uživatelů.

Papírová platidla v kontextu historického pramene jsou poměrně mladým aktérem. Pohled numismatiků a notafilistů na papírová platidla je do značné míry úzce orientovaný na kategorizaci a katalogizaci papírových platidel, a tak nepřináší širší pohled na papírová platidla jako na historický pramen.

Výzkumu papírových platidel, zejména těch vydaných po roce 1948, je ze strany historické obce věnována malá pozornost z poměrně logických důvodů. Papírová platidla vydaná po roce 1948 tvoří do dnešních dnů velice živé téma. Jejich nezávislý a objektivní výzkum byl do roku 1989 takřka nemožný. Pokud byla papírová platidla nějak zkoumána, tak jejich výzkum byl ideologicky zaměřen a nelze ho dnes použít.

Do historického kontextu zařazují papírová platidla ve své knize Zdeněk Jirásek a Jaroslav Šůla.¹ Pozitivisticky zaměřená práce je dosud nejkomplexnějším dílem zabývajícím se měnovou reformou roku 1953. Faktograficky mapuje peněžní reformu od nástupu komunistické diktatury v Československu a hledá příčiny státního krachu. Dále líčí průběh peněžní reformy den po dni a na závěr uvádí přehled vyúčtování peněžní reformy a vyhodnocuje její dopad na obyvatelstvo. Přestože je problematika podrobně zpracována, chybí v práci poznámkový aparát, který neumožňuje ověřit pramennou základnu a řadí celou práci do populárně naučné literatury.

Dosud nejpřehlednější a vyčerpávající práce je z pera Jiřího Šouši a Jaroslava Šůly.² Jejich dílo je zaměřené na poválečný vývoj papírových platidel až do roku 1989. Heuristickou základnou práce byly dosud utajované a nezpracované archivní materiály, které se jim podařilo prozkoumat se značným štěstím. Pozitivisticky uchopená práce popisuje problematiku při tvorbě papírových platidel. Na základě archivních pramenů

¹ Zdeněk JIRÁSEK – Jaroslav ŠŮLA, *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1*, Praha 1992.

² Jiří ŠOUŠA – Jaroslav ŠŮLA, *Peníze v proměnách moderní doby. Tvorba československých bankovek v letech 1945 – 1989*, Praha – Pelhřimov 2006.

rozkrývají ideologický zásah do tvorby papírových platidel. Po metodologické stránce práce nic nového nepřináší.

Náznak posunout výzkum papírových platidel do sféry symbolické komunikace se objevil v krátké studii Dagmar Blümlové, která nastínila vývoj sousoší „Sbratření“ od Karla Pokorného, jež bylo graficky využito pro hlavní námět padesátikoruny 1953, jako ideologické tlaku, který měl působit na podprahové vnímání uživatelů papírových platidel a formovat či deformovat jejich politické, kulturní a sociální vnímání.³ V posunu papírových platidel do sféry symbolické komunikace lze najít dosud důkladně nezkoumanou tvář papírových platidel, která umožňuje jiné nazírání na papírová platidla než jako na pouhý prostředek každodenní směny. Na základě komparace námětové náplně papírových platidel s dobovými plakáty, filmy, literaturou, písněmi apod. lze dosáhnout kříženého pohledu.

Základním pramenem pro výzkum předkládané práce jsou samotná československá papírová platidla vydaná po roce 1948 s přihlédnutím i na předválečná papírová platidla z důvodů jejich komparace. Nejdůležitější částí tohoto pramene je námětová a textová náplň papírových platidel, která je dále porovnávána.

Pro předkládanou diplomovou práci bylo využito významného pramenného zdroje v podobě Archivu České národní banky. Pro zkoumané období byl nejzásadnějším fondem nezpracovaný fond Státní banka československá. Rozsah fondu sahá mezi roky 1950 – 1992, čímž plně vyhovuje kritériím danému tématu. Problém nastává u archiválií mladších třiceti let, které jsou nadále chráněné zákonem, a nelze do nich nahlížet z důvodů ohrožení práv žijících osob. Z obsahu fondu Státní banka československá pro zkoumanou problematiku kultury a ideologie ve světle ikonografie papírových platidel byly zásadním zdrojem informací měnové záležitosti, které obsahovaly informace o výskytu padělků papírových platidel, o návrzích papírových platidel a vyjadřování se k nim ze strany umělců, pracovníků banky a státních zástupců. Dále bylo možné nahlédnout do zákulisí posudků na papírová platidla, zda nejsou kapitalistického vzhledu. Obsahem byly problémy se zahraničními platidly, s jejich tiskem apod. I přes rozsáhlost fondu se nepodařilo najít návštěvní knihy, které byly součástí výstav návrhů na nová papírová platidla, do kterých zapisovali návštěvníci své názory na budoucí možná papírová platidla a která by zachytila přímou interakci na nové náměty. Našly se pouze

³ Dagmar BLŮMLOVÁ, „Přišli včas jak legendární vojska z dávných kronik“ (*Podíl umělecké reflexe května 1945 na formování české závislosti na Sovětském svazu*), in: *L'ombra della Russia sull'Europa centro-orientale*, CESPOM 13, Viterbo 2007, s. 353-368.

výtahy nejdůležitějších připomínek, které jsou již publikované. Většina fondu se týkala technických záležitostí, proto hledat přímou reakci uživatele a ideologie nebylo lehkým úkolem.

Mimo vlastní papírová platidla a archivní fondy je velmi důležitým pramenem pro poznání symbolického rozměru námětové náplně výpověď pamětníků, dobový film, literatura, plakáty, písně apod. Téma je svým časovým vymezením velice mladé a dovo-luje těchto moderních pramenů využít.

Tématem předkládané diplomové práce jsou československá papírová platidla, respektive papírová platidla vydaná v období od roku 1948 a jejich dalšího vývoje až do roku 1989, jež jsou zde využita jako pramen historické paměti v době mocenského vzestupu komunistického systému. Papírová platidla prošla za celou svou dobu existence velice bohatým vývojem, který poznamenal nejen jejich velikost, technologii výroby ale také v neposlední řadě jejich námětovou náplň. Právě námětová náplň je jedním z hlavních prvků, na který se tento výzkum u papírových platidel zaměřuje. Cílem výzkumu proto není snaha zachytit technické potíže vzniklé při přípravě a následné výrobě papírových platidel. Cílem práce je zachytit papírová platidla v roli pamětníka dané doby a jejich reflexi politických a kulturních událostí.

Výzkum námětové náplně papírových platidel si klade za otázky, jak a proč papírová platidla reflektovala danou dobu a jakým způsobem a proč byla reflektována u jejich uživatelů. Vedle vydaných papírových platidel je při výzkumu námětové náplně důležité přihlížet i k námětové náplni nevydaných papírových platidel či k jejich návrhům z hlediska dotvoření si kompletního obrazu jejich reflexe na danou dobu. Důležitou a neopomenutelnou součástí při sledování mocenského vzestupu komunistického režimu je komparace s námětovou náplní papírových platidel jiných států se stejným politickým systémem.

Stejně jako námětová náplň papírových platidel prošla textová náplň řadou změn a úprav. Při rekonstrukci reflexe historických milníků je důležité sledovat textovou náplň papírových platidel, a to i přestože není tak rozmanitá, pomáhá dotvářet ucelený pohled.

Sledována bude základní proměna v koncepci námětové náplně papírových platidel a vzestup sovětského vlivu, reflexe námětové náplně jejími uživateli včetně vstupů do sféry jinotajného humoru a zhodnocení námětové náplně papírových platidel vymezeného období jako formy ideologického tlaku.

Předkládaná diplomová práce se skládá z následujících kapitol.

Kapitola *Funkce a vývoj bádání papírových platidel* naznačuje význam výzkumu námětové náplně papírových platidel jako důležitého historického pramene, který znamená a informuje uživatele o kulturně – politických událostech. Dále se kapitola zaměřuje na vývoj výzkumu papírových platidel z notafilistického a částečně z historického hlediska.

Následující kapitola *Vývoj papírových platidel v Československu od jeho vzniku do roku 1953* informuje o vývoji a námětové náplni papírových platidel před sledovaným obdobím předkládané práce z důvodu získání nadhledu o námětové náplni a následné komparaci se sledovaným obdobím.

Jednou z nejpodstatnějších kapitol této práce je kapitola *Ikonografie a kategorizace námětů na papírových platidlech po roce 1948*. Podkapitola *Ikonografie námětů na papírových platidlech po roce 1948* si klade otázky proč a z jakého důvodu se na papírových platidlech vyskytují zvolené náměty a vyvrací nahodilost jejich užití. Podkapitola *Kategorizace námětové náplně papírových platidel po roce 1948* již plně rozkrývá hlavní námětové okruhy prorežimních papírových platidel, které měly utvrzovat hodnoty nově vzniklého komunistického státu. Další podkapitola *Náměty na papírových platidlech vydaných po roce 1948* provádí rozbor nejdůležitějších námětů a na základě komparace s dobovými plakáty, filmy, literaturou, písněmi atd. ukazuje agitační funkci námětové náplně papírových platidel na aktuální problémy komunistického režimu. Poslední podkapitola *Textová náplň papírových platidel a její smysl výzkumu* poukazuje na důležitost textové náplně vedle zkoumané námětové náplně, na jejímž základě lze rekonstruovat demografické složení československého státu a jeho proměnu v hraničním uspořádání.

Sovětské vlivy na papírových platidlech je kapitola, která přináší pohled na zásah do nominálního složení československých papírových platidel ze strany Sovětského svazu. Na základě archivních pramenů a komparace s papírovými platidly jiných sovětských satelitů ukazuje, že tlak na zavedení nezvyklých nominálních hodnot neprobíhal pouze v Československu ale i v jiných státech. Prosovětské nominální hodnoty způsobovaly problémy při platebních transakcích, proto byly všude později zrušeny.

Kapitola *Socialistický realismus – umělecký styl podporovaný státem, styl nových papírových platidel* ukazuje papírová platidla ve světle ideologicky pojatém výtvarném směru, který měl formovat myšlení jejich uživatelů. Na základě komparace

požadavků uměleckého směru, ideologických zásahů a tlaku prezentuje nesvobodnou tvorbu papírových platidel ze strany jejich autorů.

Podvědomé vnímání papírových platidel rozebírá papírová platidla z psychologické strany. Podkapitola *Vnímání rozměru a hodnoty papírových platidel* na základě archivních pramenů a psychologických výzkumů ukazuje, jak mohla některá platidla působit na podvědomé vnímání dospělých a dětí. Další podkapitola *Obraz a jeho skrytá tvář* prezentuje obraz jako nástroj ideologie a jeho obecné dekódování. Způsoby dekódování jsou prezentovány na známých reakcích na papírová platidla ze strany uživatelů. Poslední podkapitolou je *Psychologické pozadí „hladové koruny“*. Podkapitola přináší pohled na protirežimní propagandistický leták v rozměrech a podobě korunové státovky na základě archivních pramenů a vnímá jeho psychologický podtext.

Poslední kapitola *Jinotaje, pouhé posměšky či skrytý nesouhlas?* se snaží podchytit a ukázat sílu jinotajného humoru vyskytujícího se na papírových platidlech jako formu politického nesouhlasu. Podkapitola *Jinotaje a jejich začlenění do politicko-kulturních souvislostí* prezentuje na základě již podchycených a zcela nově získaných jinotajů ze záznamů z vyprávění žijících pamětníků jinotaje v kulturně-politických souvislostech jako formu protirežimního odporu.

II. Funkce a vývoj bádání papírových platidel

II. 1 Funkce papírových platidel

Papírová platidla a jejich různé formy jako státovky, bankovky, poukázky, nouzovky aj. jsou pouze mladší formou platebních prostředků, avšak jejich základy, zákonitosti a tradice jsou neměnné. Vývoj a vznik papírových platidel je těsně svázán s historií kovových mincí, jejichž vývoj započal již ve 2. polovině 7. století př. n. l., kdy v ionských městech na západním pobřeží Malé Asie a v lýdské říši došlo k ražbě prvních mincí.⁴ Mince představovala určitou jednotku drahého kovu, zejména zlata či stříbra, jejíž ryze a váha byla de facto stvrzena vyražením určitého znaku či obrazu do plochy mince. Tím se dalo na vědomí širokému okolí, že tato mince, respektive v ní obsažený drahý kov, je ověřená a není nutno se tedy obávat její kvality. Obrazy a symboly vyražené na mincích měly zpočátku pouze informativní charakter ve smyslu potvrzení ryze a váhy kovu obsažených v mincích. Postupem času se výpovědní hodnota mincí zvýšila. Mince vedle své hodnoty jako platebního prostředku získala také velice důležitou funkci všestranně informativní. Obraz mince nezůstal pouze u symbolů, ale do popředí se dostalo zobrazení hlavy panovníka či panovnice, informativní opis hlásající jméno panovníka a jeho tituly, heraldické a architektonické motivy aj. Na rubu mincí jsou znázorněny výjevy z důležitých bitev, které panovník a jeho vojsko vyhrálo, vyobrazení panteonu božstva daného národa či kmene, informace o dosazení panovníka do určité oblasti a spoustu dalších informací. Taková výpovědní hodnota mincí není však nahodilá, jedná se o cíleně propracovaný systém, do určité míry propagandu, který se hrával důležitou roli v utvrzování státní moci, vnímání národní identity a v neposlední řadě rozvoji módy a umění. Pěkným příkladem jsou řecké a zejména římské mince. Právě římské mince měly takto vypracovaný všestranně informativní systém, kterého bylo ze strany uživatelů hojně využíváno. Pro představu poslouží vyobrazení žen na římských mincích – panovnic, matek panovníků atd., které diktovaly módní směr ve stylu účesů. Ten byl poté hojně napodobován ženským obyvatelstvem celé římské říše. Díky všestranně informativnímu systému mohla celá škála obyvatelstva vnímat, jakého

⁴ Karel KURZ, *Úvod do antické numismatiky I. Řecké mince*, Praha 1982, s. 35.

mají panovníka a jak zhruba vypadá, s kým se momentálně válčí, jaká víra se vyznává a řadu dalších informací pro celé spektrum obyvatelstva jinak těžce dostupných.

Pro pochopení a uchopení tématu odrazu kultury a ideologie ve světle ikonografie československých papírových platidel je zapotřebí si uvědomit, jak již bylo výše naznačeno, jejich návaznost na starší druh formy platebních prostředků a to kovových mincí. Papírová platidla, jež měla několikanásobně větší obsah plochy, dovolovala jejich vydavateli vyjádřit mnohem větší počet informací jak ikonografických tak textových. Mnozí z nás v dnešní době papírová platidla kolikrát neznají díky dnes hojně využívanému elektronickému bankovníctví, přitom papírová platidla byla a jsou prostředkem každodenní směny.

II. 2 Vývoj bádání o papírových platidlech

Papírová platidla zájmu širokého spektra odborníků a sběratelů dlouho unikala. Stalo se tak z důvodů jejich relativně nízkého stáří na rozdíl od mincí, jimž byla věnována pozornost již od doby středověku, kde za nejstaršího sběratele je považován italský básník Francesco Petrarca (1304-1374), který daroval několik zlatých a stříbrných mincí císaři Karlu IV., aby tak podnítl jeho sběratelskou zálibu.⁵

Problematiku papírových platidel řeší numismatika jakožto pomocná věda historická. Zabývá se problematikou platebních prostředků, zejména mincí, medailí, žetonů ale i papírových platidel. Podoborem numismatiky je notafilie, která se úzce zaměřuje na studium papírových platidel, tj. zejména na bankocedule, anticipační listy, bankovky a státovky. Zájem o papírová platidla jak už ze sběratelského, uměleckého či historického pohledu můžeme datovat do doby po druhé světové válce.

Za hlavního představitele a průkopníka v oblasti papírových platidel platících na našem území můžeme právem považovat osobnost Julia Séma. **Julius Sém**, původním povoláním kriminalista specializující se na padělky bankovek a od roku 1950 vedoucí zkušebny peněz Státní banky československé, je autorem řady odborných článků týkajících se papírových platidel.⁶ K jeho hlavní a zásadní publikaci patří *Papírové peníze na*

⁵ Zdeněk PETRÁŇ – Pavel RADOMĚRSKÝ, *Encyklopedie české numismatiky*, Praha 1996, s. 217.

⁶ TAMTĚŽ, s. 281.; Julius SÉM, *Socialistická stokoruna „atomového věku“*, Numismatické listy 18, Praha 1963, s. 19-20.; TÝŽ, *500 Kč bankovka vzoru 1973*, Numismatické listy 28, Praha 1973, s. 113-115.

území Československa 1762-1975.⁷ Věnuje se zde vývoji papírových platidel a jejich problémům od jejich vzniku do dnešních dnů tj. od bankocedulí k moderním bankovkám. Další důležitou prací věnující pozornost papírovým platidlům je publikace *Poznáváme a sbíráme papírové peníze*.⁸ Zde řeší zásadní metodologické problémy při zkoumání papírových platidel jak z hlediska sběratelského ale i odborného.

Neméně důležitou osobností věnující se řadu let papírovým platidlům je český notafíl **Jan Bajer**. Papírovými platidly se především zabývá z hlediska sběratelského. Z jeho pera vyšlo několik odborných článků a publikací.⁹ Za stěžejní a několikrát přepracovanou publikaci, která se těší veliké oblibě mezi sběrateli a odborníky papírových platidel, je považován katalog papírových platidel nazvaný *Papírová platidla Československa 1919-1976*.¹⁰ V tomto katalogu podává souhrnné informace o všech československých nominálech papírových platidel tj. doba platnosti, rozměr, posloupnost emisí, počet vydaných sérií a další. Do dnešních dnů vyšel tento katalog již v šestém přepracovaném vydání obohacený o cizí papírová platidla platící na československém území v letech 1938-1945.¹¹ Vedle československých papírových platidel se zabýval též kubánskými, maďarskými a cizími papírovými platidly platícími na našem území.¹²

Jiří Daněk věnuje svou pozornost nouzovým a táborovým platidlům. Sestavil významný katalog těchto platidel, který podchycuje všechny dosud známá nouzová a táborová platidla platících na československém území v letech 1914-1945.¹³ Obsahuje i nouzová platidla ze sporných území, která byla následně odtržena od ČSR, avšak v době platnosti nouzových platidel tato sporná území patřila stále k ČSR.

Vít Karasiewicz rozšířil obzor notafilie o bankovní vzory a perforace používané v bankovní praxi. Ve své knize *Bankovní vzory a perforace papírových platidel Československa 1919-1993* stručně popisuje historii vzniku bankovních vzorů, jejich užití

⁷ Julius SÉM, *Papírové peníze na území Československa 1762-1975*, Hradec Králové 1977.

⁸ Julius SÉM, *Poznáváme a sbíráme papírové peníze*, Hradec Králové 1974.

⁹ Jan BAJER, *Emise státovek 1953 a 1961*, Bankovka V, Praha 1974, s. 10 – 13.; TÝŽ, *Povídání o nevydaných aneb bankovky, které nikdy neplatily*, Sběratelské zprávy 67, Hradec Králové 1991.; TÝŽ, *Ještě k bankovkám vzoru 1953*, Notafilie 33, Praha 1992, s. 31 – 32.; TÝŽ, *A zase ta zelená stovka*, Notafilie 33, Praha 1992, s. 32.; TÝŽ, *Dva návrhy na československé peníze z padesátých let*, Notafilie 36, Praha 1997, s. 1 – 3.

¹⁰ TÝŽ, *Papírová platidla Československa 1919-1976*, Praha 1979.

¹¹ Jan BAJER – Jindřich HOLNA - Aleš KOHOUT, *Papírová platidla Československa, České a Slovenské republiky 1919-2010*, Praha 2010.

¹² Jan BAJER, *Maďarsko, katalog papírových platidel 1848-1849 a 1918-1971*, Praha 1972.; TÝŽ, *Cizí papírová platidla na československém území 1938-1945*, Praha 1980.; TÝŽ, *Kubánská platidla 1915-1981*, Hradec Králové 1982.

¹³ Jiří DANĚK – Jindřich HOLNA, *Československá nouzová a táborová papírová platidla 1914 – 1945*, Praha 2006.

v bankovní praxi a výrobu.¹⁴ Následuje katalogová část, která přehledně popisuje typy a varianty perforací papírových platidel. Dále je autorem řady odborných článků.

V neposlední řadě mezi autory publikující odborné články z oboru notafilie lze právem zařadit **Jindřicha Holnu, Jiřího Chvojku, Jaroslava Moravce** a další.¹⁵

Druhým pohledem na papírová platidla vedle pohledu sběratelského je pohled historický či historicko-umělecký. Pohledem na problematiku papírových platidel z historického a výtvarného hlediska se až na pár výjimek dosud nikdo hlouběji nezabýval.

Hlavními protagonisty historického pohledu na papírová platidla jsou **Jiří Šouša** a **Jaroslav Šůla**. Jiří Šouša se specializuje na numismatiku jako na pomocnou vědu historickou, dále na dějiny bankovníctví a na dějiny národního hospodářství 19. a 20. století. Jaroslav Šůla, český historik a numismatik, publikoval řadu odborných prací se zaměřením na budování československé měny, nerealizovaných návrhů československých papírových platidel a situaci způsobenou měnovou reformou v roce 1953.¹⁶ Spolu vydali zásadní publikaci, která otevírá dosud neznámé pozadí vzniku československých papírových platidel, *Peníze v proměnách moderní doby*.¹⁷ Publikace sleduje tvorbu československých bankovek po měnové reformě z roku 1945 až do společenské změny v roce 1989. Bylo využito dosud několik neprobádaných archivních fondů. Publikace též reflektuje nerealizované návrhy československých bankovek a státovek. Vedle publikace *Peníze v proměnách moderní doby* tato sehraná dvojice autorů spolu publikovala celou škálu odborných článků a studií zaměřujících se na československá papírová platidla poválečné doby.¹⁸

¹⁴ Vít KARASIEWCZ, *Bankovní vzory a perforace papírových platidel Československa 1919 – 1993*, Praha 2010.

¹⁵ Jiří DANĚK – Jindřich HOLNA, *Československá nouzová a táborová papírová platidla*.; Jiří CHVOJKA, *Několik poznámek k našim bankovkám a státovkám emisí 1953 – 1961*, Notafilie 37, Praha 2001, s. 18 – 28.; Jaroslav MORAVEC, *Nevydané státovky a bankovky tzv. emise C II*, Merkur revue 5, Brno 1999, č. 6, s. 24 – 25.; TÝŽ, *Náhradní platidla z roku 1962*, Merkur revue 5, Brno 2000, č. 1, s. 20 – 22.; TÝŽ, *100 Kč vzoru 1961 z tiskárny Goznak v Moskvě*, Merkur revue 5, Brno 2000, č. 6, s. 19 – 21.; TÝŽ, *Náhradní platidla z roku 1962*, Notafilie 37, Praha 2001, s. 1 – 10.; TÝŽ, *Bankovkové kolky vzoru 1962*, Merkur revue 7, Brno 2002, č. 2, příloha.

¹⁶ Jaroslav ŠŮLA, *Z ohlasů peněžní reformy v Československu v roce 1953*, Sběratelské zprávy 63, Hradec Králové 1990, s. 72 – 78.; TÝŽ, *Karel Svolinský a tvorba československých papírových platidel v letech 1948 – 1953*, Časopis Matice moravské 114, Brno 1995, s. 91 – 113.; TÝŽ, *Známe „hladovou“ korunu. Existovaly ale také „hladová“ tříkoruna, pětikoruna ...?*, Sběratelské zprávy 79 – 80, Hradec Králové 1987, s. 270 – 273.; TÝŽ, *Papírová platidla peněžní reformy v Československu roku 1953*. Numismatické listy 56, Praha 2001, s. 12 – 19.

¹⁷ Jiří ŠOUŠA – Jaroslav ŠŮLA, *Peníze v proměnách moderní doby. Tvorba československých bankovek v letech 1945 – 1989*, Praha – Pelhřimov 2006.

¹⁸ Jiří ŠOUŠA – Jaroslav ŠŮLA, *Příprava (definitivních) československých bankovek v letech 1945 – 1953*, Sborník archivních prací 53, Praha 2003, č. 1, s. 61 – 127.; TITĚŽ, *Příprava československých měditiskových bankovek v hodnotě 50 Kčs a 100 Kčs v letech 1959 (1962) až 1965 (Dovršení úsilí česko-*

Na problematiku měnové reformy, která proběhla v Československu v roce 1953, její vnímání a následky s ní spojené se zaměřil **Zdeněk Jirásek**.¹⁹

Miroslav Mixa se zabýval návrhy bankovek a problematikou papírových platidel ČSR za II. světové války.²⁰

Věra Němečková se zabývala vlivem příprav a průběhu 2. světové války na našem hospodářství, zejména na československou měnu. Ve své knize *Naše měna a peníze v zajetí politiky 1938-1947* se na pozadí politického boje odvíjí příběh obnovy československé měny po válce, která musela být reformována, aby hospodářské škody nenarůstaly.²¹ Proto v listopadu 1945 proběhla měnová reforma, která obnovila československou korunu a přes politické obtíže byla úspěšná. Též sestavila katalog nerealizovaných návrhů papírových platidel.²²

Výtvarné stránky papírových platidel si všímá ve svých článcích **Jiří Pekárek**. Soustředil se na celkové výtvarné pojetí a jinotaje ukryté v papírových platidlech.²³

V medailoncích zpracovaná životní díla autorů československých platidel od **Ivana Vápenky** jsou nápomocna k poznání tvorby a jejího postupného vývoje na obrazu papírových platidel.²⁴

II. 3 Periodika zaměřující se na problematiku papírových platidel

Odborná periodika zaměřující se na oblast numismatiky a notafilie mají na našem území vskutku dlouhou tradici.

slovenské vlády o vydání mírových, definitivních hlubotiskových bankovek po II. světové válce), Sborník prací východočeských archivů 9, Zámorsk 2004, s. 163 – 196.; TITĚŽ, *Přípravy a emise československých měditiskových bankovek v letech 1953 (1958) až 1959 (1961) (Prvá obměna ofsetových bankovek vzoru 1953 za bankovky měditiskové)*, Muzejní a vlastivědná práce 42, Praha 2004, s. 145 – 168.; TITĚŽ, *Přípravy československých měditiskových bankovek 100 Kč a 50 Kčs v letech 1953 (1958) až 1959 (1961)*, Merkur revue X, Brno 2005, č. 2, s. 24 – 29.

¹⁹ Zdeněk JIRÁSEK – Jaroslav ŠŮLA, *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1*, Praha 1992.

²⁰ Miroslav MIXA, *Starosti s papírovými penězi ČSR za II. světové války*, Hradec Králové 1983.

²¹ Věra NĚMEČKOVÁ, *Naše měna a peníze v zajetí politiky 1938 – 1947. O Československé měnové reformě 1945*, Praha 2008.

²² TÁŽ, *Katalog návrhů československých papírových platidel z let 1918 – 1988*, in: Věra Němečková – Jiří Pekárek – Jaroslav Šůla, *Nerealizované návrhy československých papírových platidel 1918 – 1988*, Výstavní katalog, Hradec Králové 1991, s. 15 – 80.

²³ Jiří PEKÁREK, *K výtvarnosti československých státovek a bankovek*, in: Věra Němečková – Jiří Pekárek – Jaroslav Šůla, *Nerealizované návrhy československých papírových platidel 1918 – 1988*, Výstavní katalog, Hradec Králové 1991, s. 5 – 14.; TÝŽ, *Peníze a jinotaje*, Merkur revue X, Brno 2005, č. 5, s. 15 – 16.

²⁴ Ivan VÁPENKA, *Tvůrci československých platidel 1919 – 1979*, Hradec Králové 1980.

Od roku 1953 je vydáváno periodikum pod názvem **Numismatický sborník**. Vycházel jednou ročně, později v několikaletých intervalech. Jeho vydavatelem se stala Československá akademie věd, od roku 2005 je vydáván Filosofickým ústavem AVČR, Centrem medievistických studií AVČR a Karlovou Univerzitou v Praze ve spolupráci s Českou numismatickou společností. V Numismatickém sborníku jsou publikovány vědecké studie, články a popisy týkající se nejen mincí ale i papírových platidel.

V roce 1945 se objevil nový numismatický časopis **Numismatické listy**, vydáván 4 až 6 krát ročně, který je vydáván dodnes. Původně byl vydáván Numismatickou společností československou a od roku 1963 Národním muzeem v Praze společně s Českou numismatickou společností. Obsahuje odborné studie a články z oblasti numismatiky a notafilie.

Neméně důležitým zpravodajem zaměřeným na numismatiku a notafilii jsou **Sběratelské zprávy** vydávané pobočkou České numismatické společnosti v Hradci Králové od roku 1970.

Další blíže zaměřená periodika na oblast notafilie, tzn. zejména na problematiku papírových platidel, se vytříbila o pár let později.

Prvním pokusem bylo periodikum **Bankovka**, interní bulletin České numismatické společnosti pobočky Papírová platidla, byl předchůdcem známějšího periodika Notafilie. Vycházel v letech 1970 - 1975.

Pokračovatelem bulletinu Bankovka se stal odborný zpravodaj České numismatické společnosti **Notafilie**. Notafilie vychází od roku 1976 v nepravidelných intervalech dodnes.

Merkur revue (MR) je odborný časopis pro filatelii, numismatiku a notafilii s důrazem především na filatelii. Vychází 6krát ročně. Nulté číslo vyšlo v roce 1995, první číslo I. ročníku vyšlo v lednu 1996. Má však ještě starší tradici, když v letech 1969 – 1971 vycházel rovněž v Brně časopis „Merkur“, který byl svým zaměřením i koncepcí přímým předchůdcem dnešního časopisu MR. Zabýval se však výhradně filatelií.

III. Vývoj papírových platidel v Československu od jeho vzniku do roku 1953

III. 1 Papírová platidla první republiky

Po rozpadu Rakouska-Uherska roku 1918 a vzniku nástupnických států bylo zapotřebí označit obíhající rakousko-uherská papírová platidla z důvodů rozličné hospodářské úrovně nástupnických států. O okolkování papírových platidel se zasloužil budoucí první československý ministr financí Alois Rašín, který byl předsedou nově zřízeného Bankovního úřadu ministerstva financí. Tento úřad se tak stal prvním československým emisním ústavem.²⁵ Okolkování probíhalo u bankovek v hodnotách 10, 20, 50, 100 a 1000 korun. Bankovky nízkého nominálu tj. 1 a 2 koruny okolkovány nebyly. Okolkované bankovky včetně neokolkovaných 1 a 2 korun se tak staly prvními československými státovkami.²⁶ Okolkování bankovek a jejich postupné nahrazování novými československými státovkami od července 1919 zamezilo inflaci, která znehodnotila měny sousedních států.

Realizace nových československých papírových platidel probíhala urychleně již s okolkováním starých rakousko-uherských bankovek. Nová československá papírová platidla se těšila novým návrhům, které byly spjaty s novými ideály nově vzniklého československého státu. Nejednalo se pouze o nové výtvarné zpracování papírových platidel ale i o nový název celé měny. V potaz připadaly názvy již tradičně zavedených jednotek jako denár, groš, hřívna ale i nové názvy jako sokol, lev či frank. Nakonec se zůstalo u starých korun, které byly již od roku 1919 nazývány „Koruna československá“.²⁷

Nová první emise československých státovek nesla datum 15. dubna 1919, avšak do oběhu byla vpouštěna postupně. Nejmenším nominálem byla jednokorunová státočka, následovaly nominály hodnot 5, 10, 20, 50, 100, 500, 1000 a 5000 Kč. Nejvyšší státočky tj. v hodnotě 1000 a 5000 Kč byly tištěny v zahraničí, tisícikoruna v New Yorku a pětitisícikoruna ve Vídni. O další nominály se podělily převážně tři pražské tiskárny: A. Haase, Národní politika a Česká grafická unie plus pardubická tiskárna

²⁵ Petr VOREL, *Od pražského groše ke koruně české. Průvodce dějinami peněz v českých zemích*, Praha 2010, s. 407.; Jaroslav STANĚK – Jan BAJER, *Peníze v českých zemích. Přehled mincí a papírových platidel v dějinných a hospodářských souvislostech od 10. století dodnes*, Praha 1995, s. 160.

²⁶ Státočka označuje papírové kreditní platidlo vydané státem.

²⁷ Zkratka pro označení Koruny československé byla Kč.

Otta – Růžička.²⁸

Co se týče technické kvality státovek, nebyly příliš kvalitní. Pouze státovky tištěné v New Yorku a v Pardubicích odpovídaly dané normě, avšak co do výtvarné stránky, byly státovky jedněmi z nejlépe zpracovaných v celé československé a české historii. Také jejich autoři patří ke špičce výtvarníků světového rázu.

Zásadní podíl na prvních státovkách má výtvarník Alfons Mucha.²⁹ Státovky jsou navrženy v secesním stylu a zobrazují figurální a rostlinné motivy. Na rozdíl od starých rakousko-uherských bankovek se na nových státovkách objevují tradičně české motivy spjaté s českou historií. Jednokorunová státočka nese na rubu čtveřici znaků představujících nově vzniklou republiku a šesti jazyky napsanou hodnotu státočky (česky, slovensky, rusky, německy, polsky a maďarsky). Z těchto symbolů můžeme rekonstruovat národnosti žijící právě v nově vzniklém státě. Desetikoruna zobrazuje na líci dvojici husitských bojovníků, dvacetikoruna s výjevem legionářů na rubu,³⁰ stokoruna s výjevem mladých žen se sokolem na rubu, pětisetkoruna na líci s dávnověkou slovan-skou rodinou hledící na Hradčany. Tisícikoruna svým vzhledem nezapadá do série ostatních státovek. Na první pohled je na ni evidentně vidět její americký vzhled. Na líci je znázorněna žena s glóblem podle kresby Alonzo Earla Foringera, avšak na glóbu je dodatečně doryta mapa nově vzniklého Československa!³¹ Pětitisícikoruna přejala portrét ženy z rakousko-uherské tisícikoruny z roku 1902.

Při celkovém pohledu a rozboru námětů prvních státovek je na první pohled vidět jejich odpoutání se od monarchistických a proněmeckých vzorů. Znázorňují svou lehkostí a rozličnou paletou barev nově vzniklý stát s tisíciletou tradicí a pevně vytyčenou hranicí, kterou podporuje i dorytá mapa Československa na glóbu. S výjevy husitů a posléze legionářů, kteří utvořili základ nové československé armády bojující za svobodu a identitu Čechoslováků proti čtyřsetleté nadvládě Habsburků, utváří kontinuitu ve statečnosti českého národa v boji za svobodu a ideály. Nahodilé nejsou ani výjevy soko-

²⁸ P. VOREL, *Od pražského groše*, s. 404.

²⁹ Alfons Mucha (1860-1939) studoval ve vídeňské malířské dílně Burgharta-Kautského, na malířské akademii v Mnichově a na Akademii Julian v Paříži. Roku 1900 se zúčastnil světové výstavy v Paříži a po jejím skončení mu byla udělena stříbrná medaile a členství čestné legie. Dílo A. Muchy představuje jeden z nejvýznamnějších projevů evropského secesního umění, pro které kolem roku 1900 vznikl v Paříži název *Le styl Mucha*. Byl vynikajícím ilustrátorem a autorem řady plakátů. Jeho největším dílem je cyklus obrazů „Slovanská epopej“. Navrhl první československé známky a papírová platidla. Pro 100 Kč 1919 mu modelem na dívčí hlavu stála jeho manželka Maruška. Na rubu 10 Kč 1919 jsou hlavicky děvčátek portrétem Muchovy dcery Jaroslavy. Srov. Ivan VÁPENKA, *Tvůrci československých platidel 1919 – 1979*, Hradec Králové 1980, s. 86.

³⁰ Lidové označení pro dvacetikorunovou státočku znělo „legionářská“.

³¹ Jan BAJER – Jindřich HOLNA – Aleš KOHOUT, *Papírová platidla Československa, České a Slovenské republiky 1919 – 2010*, Praha 2010, s. 53.

la představujícího symbol prvního českého tělocvičného spolku založeného roku 1862, jehož role spočívala v uvědomování národního sebevědomí, víry v demokracii a vlastenectví. Sokol byl za svou éru několikrát zakázán a tehdejší rakousko-uherská vláda v něm viděla negativní složku v podobě jakési potencionální protirakouské armády.

Po první emisi následovala emise druhá z důvodů hojného padělání a rychlého opotřebování papíru. Byly vydány státovky v hodnotách 5, 50, 100, 500 a 5000 Kč. Státovky hodnot 100, 500 a 5000 Kč byly tištěny v New Yorku tiskárnou American Bank Note Company. Menší nominály 5 a 50 Kč byly tištěny v tiskárně České grafické unie v Praze, Haase v Praze a v Tiskárně bankovek Národní banky československé.³² Námětem pětikoruny je portrét Jana Ámose Komenského od J. Bendy.³³ Na padesátikoruně je zobrazen rozsévač s pozadím trenčínského hradu od autora Františka Kysely.³⁴ Stokoruna, která se stala nejpopulárnější státovkou z dob první republiky, znázorňuje na líci obraz „Slovanské kněžny“ od Alfonse Muchy.³⁵ Tato bankovka zachovává tradiční americký vzhled jako další nominály tištěné v New Yorku a svou zelenou barvou zahájila tradici zelených stokorun dodnes. Na rubu je vyobrazení Hradčan, od nichž si vysloužila přezdívku „zelené Hradčany“ či jen „Hradčany“. Pětisetkoruna z americké tiskárny si také zachovává motivy nově vzniklé republiky. Na líci na pravé straně je v medailonu zobrazen legionář od Alfonse Muchy a na levé straně v medailonu malý státní znak. Zajímavá je rubní strana s oválným medailonem uprostřed znázorňující bustu ženy s frygickou čapkou zobrazující mladou republiku. Za medailonem ženy s frygickou čapkou je lev podle obrazu Rosy Bernhauerové „Lions at home“ a obraz dítěte z rytiny „Peace“ od Alfreda Jonese.³⁶ Námět legionáře byl již dříve použit u dvacetikoruny z roku 1919. Obraz legionáře zde stále připomíná nový fenomén hrdiny bojujícího za svobodu Čechoslováků. Kombinace obrazu lva a malého dítěte, před kterým je ještě medailon s bustou ženy ve frygické čapce, lze vysvětlit jako lva zobrazujícího statečnost a udatnost ale také zároveň erbovní znak českého království, kterému je pro-

³² P. VOREL, *Od pražského groše*, s. 404.

³³ Jaroslav Benda (1882-1970) absolvoval Uměleckoprůmyslovou školu v Praze v letech 1901-1904. Zabýval se především malbou, dřevorytem a knižní ilustrací. Je autorem několika mozaik, plakátů a čs. poštovních známek. Na mezinárodní výstavě v Paříži roku 1925 získal Grand prix za knižní grafiku. Byl také spoluautorem čs. dukátů. Srov. Ivan VÁPENKA, *Tvůrci*, s. 18.

³⁴ František Kysela (1881-1941) studoval na Uměleckoprůmyslové škole v Praze a na Akademii výtvarných umění v Praze. Byl členem spolku Mánes, Skupiny výtvarných umělců, Československé akademie věd a umění. Jeho tvorba se zaměřovala především na užitou grafiku. Roku 1921 zvítězil v soutěži na návrh okenní růžice do okna v západním portálu chrámu sv. Víta. Srov. Ivan VÁPENKA, *Tvůrci*, s. 68.

³⁵ Obraz „Slovanské kněžny“ byl původně použit na reklamních plakátech pojišťovny Slávie, která jej propůjčila pro využití na státovku. Modelem stála Josephine Craneová, dcera Muchova mecenáše Ch. R. Cranea. Srov. J. BAJER – J. HOLNA – A. KOHOUT, *Papírová platidla*, s. 57.

³⁶ J. BAJER – J. HOLNA – A. KOHOUT, *Papírová platidla*, s. 62.

tiváhou křehké polooděné dítě znázorňující mír. Čili celá kompozice představuje právě vzniklé Československo, mladé a zranitelné jako malé dítě, avšak odhodlané svou lví statečností a udatností se za svobodu znovu poprat. Posledním nominálem je pětitisícikoruna opět vydaná v New Yorku, takže nepřekvapí svým dolarovým vzhledem. Na líci v centrálním medailonu je krajina s horou Říp od Karla Liebschera. Říp je pro český národ symbolem spjatým s jeho bájným vznikem a symbolem identity k slovanskému kmeni vedeným bájným Praotcem Čechem. Na rubu je vyobrazena alegorická postava ženy u mostecké brány s pozadím Hradčan od Edvina H. Gunna.³⁷ Alegorická postava nejspíše představuje mladou republiku a mostecká brána za ní jako vstup a ochránce jejího nitra – Hradčan.

První bankovky byly pouštěny do oběhu mezi lety 1926 – 1934.³⁸ Byla vydána celá kompletní série bankovek od desetikoruny po tisícikorunu. Vydavatelem se stala Národní banka československá, která převzala funkci Bankovního úřadu ministerstva financí. Desetikoruna zůstala stejná podle vzoru 1919. Na nové dvacetikoruně se poprvé objevují portréty státníků zakládajících nově vzniklý stát. Jde o medailon M. R. Štefánika na líci a A. Rašína na rubu, M. R. Štefánik zakládající člen Národní rady československé a jeden ze zakladatelů československých legií a A. Rašín organizátor vyhlášení Československé republiky. Oba jmenovaní tragicky zesnuli několik let před vydáním bankovky, jejich portréty tak posloužily jako první ikony představitelů československého státu, kteří se zasloužili o jeho vznik. Autorem bankovky byl Alois Mudruňka.³⁹ Nová padesátikoruna se nese ještě v secesním hávu a jejím autorem není nikdo jiný než Alfons Mucha. Na rubu je hlavním motivem medailon rolnice a dělníka, který nejspíše zobrazuje vyspělost a soběstačnost státu. Prvním státníkem, jehož portrét byl vyobrazen na bankovce ještě za jeho života, byl první prezident Československé republiky T. G. Masaryk. Tomáš G. Masaryk byl vyobrazen na stokoruně z roku 1931, která je velice zdařilá a je pokládána za nejkrásnější bankovku meziválečné doby (Obr. č. 1). Autorem bankovky je známý výtvarník Max Švabinský.⁴⁰ Bankovka je na svou dobu vcelku od-

³⁷ J. BAJER – J. HOLNA – A. KOHOUT, *Papírová platidla*, s. 58.

³⁸ Bankovka je druhem úvěrových peněz vydávaných bankou a směnitelných za zlato.

³⁹ Alois Mudruňka (1884-1956) studoval na Uměleckoprůmyslové škole v Praze v letech 1907-1912.

V roce 1919 se stal profesorem pro obor ornamentálního kreslení na pražské Uměleckoprůmyslové škole. Je autorem řady děl z oboru užité grafiky, portrétů, plakátů, knih aj. Srov. I. VÁPENKA, *Tvůrci*, s. 84.

⁴⁰ Max Švabinský (1873-1962) studoval v letech 1891-1896 na pražské Akademii výtvarných umění u prof. M. Pirnera. Od roku 1910 byl profesorem grafické speciálky na Akademii výtvarných umění. Od roku 1916 byl několikrát ustanoven rektorem. Hlavní náplní se stala pro M. Švabinského grafika. Je autorem mnoha portrétů vynikajících českých osobností. Pro největší okno v chrámu sv. Víta navrhl

vážná. Na rubní straně je znázorněn rolník s ženou lehce oděnou a odhaleným bujným poprsím. S nadsázkou lze její oblibu mezi uživateli spojovat právě s tímto námětem. Na tisícikoruně z roku 1934 od M. Švabinského je ústřední postavou otec národa František Palacký.

III. 2 Papírová platidla Protektorátu Čechy a Morava

U protektorátních papírových platidel lze sledovat v jejich ikonografii posun v politickém a kulturním vývoji Československé republiky. Zatímco první státovky a bankovky vydané v období první republiky reprezentovaly svou ikonografií mladou republiku hrdou na svou historii a demokracii, tak papírová platidla Protektorátu Čechy a Morava tvrdě tyto ideje odmítají.

Protektorátní papírová platidla jsou již na první pohled svou barevností, vzhledem, námětem, kvalitou a uniformitou tak rozdílná, že nelze pochybovat o cizorodém zásahu do jejich tvorby. Byly vydány nominály od 1 K po 5000 K (1, 5, 10, 20, 50, 100, 500, 1000, 5000 K). Hlavními autory se stali Bedřich Fojtášek a Jindřich Schmidt.⁴¹ Je zbytečné popisovat každé platidlo zvlášť do detailu, postačí popsat hlavní náměty a pokusit se o jejich interpretaci. Z námětů papírových platidel zmizely veškeré symboly znázorňující suverenitu českého národa, je tak zbytečné na nich hledat jakékoliv výjevy z české a historie, portréty státníků, legionářů aj. Nominální hodnota a další nápisy jsou uváděny vždy nejdříve v německém jazyce a až poté v českém. Zde lze hledat již první známku nadřazenosti německého národa nad obyvatelstvem českých zemí. Nadřazenost obyvatelům Protektorátu Čechy a Morava při ohlédnutí do historie nebyla neznámá.

Na 1 K a 5 K je portrét dívčí hlavy. Na stokoruně jsou vyobrazeny Hradčany v popředí se sochou Bruncvíka, snad vyobrazení poslední zbylé pýchy českého národa a nového říšského města. Zajímavostí je padesátikoruna z roku 1940, na které byl použit

„Poslední soud“, za jehož zpracování mu byla v roce 1939 udělena Národní cena za výtvarné umění. Srov. I. VÁPENKA, *Tvůrci*, s. 126.

⁴¹ Bedřich Fojtášek (1909-1990) se vyučil litografem u firmy A. Haase roku 1929 a v letech 1925-1927 studoval ve večerních kursech na Uměleckoprůmyslové škole u prof. A. Mudruňky. V roce 1936 nastoupil jako litograf a grafik do Tiskárny bankovek NBČS, kde setrval až do svého odchodu do důchodu. Podílel se na tvorbě téměř všech patidel. Srov. I. VÁPENKA, *Tvůrci*, s. 30.; Jindřich Schmidt (1897-1984) se vyučil rytcem a v letech 1914-1917 studoval na Uměleckoprůmyslové škole v Praze u prof. A. Hofbauerova. Po studiích nastoupil do tiskárny Národní politika v Praze. V roce 1929 přešel do Tiskárny bankovek NBČS. Největším uznáním jeho práce byla zakázka rytin portrétních medailonů pro anglické a polské bankovky. Za války dostal příkaz k vytvoření návrhů „Tereziánských poukázek“. Srov. I. VÁPENKA, *Tvůrci*, s. 108.

portrét mladé ženy od Maxe Švabinského, avšak bez frygické čapky znázorňující svobodnou mladou republiku (Obr. č. 2)! Další ukázka cílevědomého potlačení české suverenity. Za zmínku stojí korunová státočka bez letopočtu, která byla připravována do oběhu již za první republiky v případě války. Nese opět portrét mladé ženy s frygickou čapkou. Po vzniku Protektorátu byla vpuštěna do oběhu po přetištění, avšak platila pouze necelé čtyři měsíce.⁴² Frygická čapka se totiž v té době prostě nenosila. Na pětisetkoruně je použit autoportrét Petra Brandla. Petr Brandl byl významným malířem vrcholného baroka. Pojítkem mezi Čechy a Němci v tomto případě je nejspíše podtext rodinného původu malíře. Petr Brandl pocházel ze smíšeného manželství, kde otec byl Němec a matka Češka.⁴³ Dalo by se tedy říci, že propojení obou kultur má základ v dávné minulosti a jedině spojení přináší kyselé ovoce. Desetikoruna a dvacetikoruna je ozdobena portréty germánské dívky a germánského chlapce. V té době představitelé ideálu krásy a nositelé čisté krve. Na tisícikoruně je vyobrazen Petr Parlář podle plastiky v chrámu sv. Víta v Praze. Pro české země velice významný architekt vrcholné gotiky, avšak jeho původ je opět německý. Tisícikoruna zobrazuje sv. Václava podle Myslbekovy sochy na Václavském náměstí v Praze. Kníže Václav, patron českého národa, je vyobrazen na nejvyšším nominálu, kde by měl představovat nejvyšší autoritu národa. V podtextu sv. Václava je vcelku logické hledat motiv knížete oddaného a poslušného Svaté říši římské národa německého a zprostředkovatele kultur mezi oběma národy!

Z výše uvedeného popisu vyplývá, že motivy na papírových platidlech byly pečlivě, citlivě a důmyslně voleny tak, aby s „lidskou tváří“ prezentovaly český stát pod ochranou německého národa, jakoby tomu bylo odnepaměti!

III. 3 Poválečná papírová platidla

Poválečné období bylo chaotické co do oběhu papírových platidel na území Československa. Platilo se protektorátními bankovkami, korunovými poukázkami šířícími Rudou armádou, bankovkami a státočkami vydanými exilovou vládou ve Velké Británii, bankovkami vydávanými již v Československu po roce 1945, okolkovanými bankovkami Slovenského štátu atd. a navíc byl zaveden lístkový systém. Papírová platidla poválečné éry se opět vrací svými náměty do období první republiky.

⁴² J. BAJER – J. HOLNA – A. KOHOUT, *Papírová platidla*, s. 72.

⁴³ Zdeněk WIRTH, *Dějepis výtvarných umění v Československu*, Praha 1935, s. 154.

Takzvaná „Londýnská emise“ vydaná ještě za války v Londýně a daná do oběhu v Československu až po válce si zachovává tradiční nominální soustavu (5, 10, 20, 50, 100, 500, 1000 Kčs). Náměty nových papírových platidel vyobrazují opět zakladatele československého státu a československé historické postavy znázorňující paměť a suverenitu národu. Dvacetikoruna vyobrazuje portrét Karla Havlíčka Borovského, padesátikoruna Milana Rastislava Štefánika, stokoruna prvního prezidenta Tomáše Garrigua Masaryka a Hradčany, pětisetkoruna Jána Kollára a Štrbské pleso, tisícikoruna českého krále Jiřího z Poděbrad a hrad Karlštejn.

Stokoruna vydaná roku 1945 se opět hrdě hlásá se symbolickou hlavou „Mladé republiky“ od Maxe Švabinského, tentokrát opět s frygickou čapkou znázorňující svobodu (Obr. č. 3)! Tento námět na československých papírových platidlech krásně kopíruje politické systémy, které se zde od doby vzniku Československé republiky vystřídalily. Na tisícikoruně z roku 1945 je užit portrét Johany Dvořákové od Josefa Mánesa.⁴⁴ Nejvyšší nominál 5000 Kčs z roku 1945 vyobrazuje portrét Bedřicha Smetany a Národní divadlo v Praze. Bankovka byla dána do oběhu u příležitosti 1. ročníku mezinárodního hudebního festivalu Pražské jaro roku 1946.⁴⁵

V průběhu roku 1948 se mění politická orientace směrem na východ a dochází k budování socialismu. Papírová platidla nezůstávají stranou a plně reflektují politickou situaci. V červenci 1948 byla vydána padesátikoruna s portrétem M. R. Štefánika na líci a Banskou Bystricou na rubu, která symbolizuje centrum Slovenského národního povstání. I když oběh této státovky byl roku 1953 ukončen, došlo v roce 1950 ke vpuštění do oběhu nové padesátikoruny již s budovatelským námětem horníka se sbíječkou a lucernou, který byl zosobněním soudobého hrdiny! Zajímavým námětem nevydané pětisetkoruny z roku 1952 je „žena traktoristka“ jako fenomén budovatelské éry.

Papírová platidla začala postupem času naplno nabírat tendenci prezentace státu jako budovatele socialismu s odlišnými hodnotami předchozího státního uspořádání.

⁴⁴ J. BAJER – J. HOLNA – A. KOHOUT, *Papírová platidla*, s. 127.

⁴⁵ J. BAJER – J. HOLNA – A. KOHOUT, *Papírová platidla*, s. 128.

IV. Ikonografie a kategorizace námětů na papírových platidlech po roce 1948

IV. 1 Ikonografie námětů na papírových platidlech po roce 1948

Jedním z nejdůležitějších pohledů na papírová platidla, vedle jejich technických parametrů a postupů při výrobě, je jejich ikonografické ztvárnění. Ikonografická náplň papírových platidel poodhaluje roušku jejich užití jako historického pramene, který je zapotřebí důkladněji zkoumat. Papírová platidla jsou dokladem dané doby, kterou plně reflektují a reprezentují. Je zapotřebí zodpovědět otázky proč a z jakého důvodu se na papírových platidlech vyskytují právě zvolené náměty, zda korespondují s ideologií dané doby a jaká je jejich angažovanost v závislosti na politické situaci, zda vnímají aktuální problémy a potřeby společnosti a do jaké míry tyto problémy řeší. Důležitost ikonografické náplně papírových platidel by se neměla zlehčovat. Může však být namítnuto, jestli funkce ikonografického zobrazení není pouhou snůškou fantazie a zda papírová platidla měla za úkol hrát roli agitátora ve vnímání potřeb a požadavků politického systému. Toto tvrzení je možno snadno vyvrátit hned z několika důvodů. Prvním důvodem je, že ikonografie námětů papírových platidel prošla za svou dobu od vzniku Československé republiky celou řadou změn, vystřídal se na nich velká škála námětů a symboliky ale z jakého důvodu? Nejedná se o důvod z nahodilosti a potřeby použít jakýkoliv námět jen pro to, aby mohla být vydána jen další „bankovka“ pro potřebu trhu. Naštěstí tento problém byl vyřešen při rozkrytí pozadí vzniku ikonografických námětů u papírových platidel vydaných po roce 1948, kdy opravdu záleželo, jaký námět by bylo vhodné použít a pro jaký nominál.⁴⁶ Dalším argumentem proti tvrzení pouhé nahodilosti je porovnání námětů v určitých dějinných meznících (1918 – 1938, 1939 – 1945, 1945 – 1948, 1948 – 1989), kde lze s jistotou říci, že proměna námětů, textů a symboliky naprosto odpovídá politické situaci daného období a plně se s ní ztotožňuje. V této kapitole bude snahou provést ikonografický popis a ikonografickou analýzu námětů na papírových platidlech. Následně dojde k ikonografické syntéze, která se bude snažit zachytit vnitřní význam náplně námětů. Nebude chybět ani komparace ikonografie námětů s historickými a kulturními událostmi.

⁴⁶ Srov. Jiří ŠOUŠA – Jaroslav Šůla, *Peníze v proměnách moderní doby. Tvorba Československých bankovek v letech 1945-1989*, Praha – Pelhřimov 2006.

IV. 2 Kategorizace námětové náplně papírových platidel po roce 1948

Při hodnocení československých papírových platidel vydaných po roce 1948 lze shrnout jejich námětovou náplň do čtyř základních kategorií, které měly neustále dokola utvrzovat uživatele papírových platidel ve správnosti a posunu hodnot v socialistickém zřízení.

První kategorii tvoří náměty oslavující boj za svobodu a osvobození Československa od fašismu, přičemž je dáván zřetel na osvoboditele v podobě Rudé armády. Druhou kategorií je znázornění boje o politickou moc a vítězství pracujícího lidu. Do třetí kategorie lze zahrnout budování a rozvoj republiky a socialismu. Poslední kategorie se věnuje kulturnímu životu v podobě vědy, umění a politické scény. Čtvrtá kategorie se objevuje vůbec jako poslední na nejmladších československých papírových platidlech z důvodů potřeby posunu k jiným kulturním hodnotám, jelikož boj a vítězství pracujícího lidu byl završen spolu s budováním socialismu a bylo zapotřebí vytvořit domněnku života v míru a hojnosti.

Náměty oslavující boj za svobodu a osvobození Československa od fašismu jsou zastoupeny několika typickými motivy. Boj za svobodu je zobrazován Janem Žižkou z Trocnova jako vůdcem husitských vojsk. Jan Žižka z Trocnova stejně jako husitství byl využit komunistickým režimem ke ztvárnění revolucionáře, který bojoval za práva chudých proti šlechtě. Masivní užití Jana Žižky z Trocnova jako hrdinu „proletariátu“ dokazují papírová platidla, která tento námět nikdy nezapomněla využít (25 Kčs 1953, 20 Kčs 1958 a 1961, 20 Kčs 1970). Neopomenutelným námětem boje je motiv Slovenského národního povstání. Motiv Slovenského národního povstání umocňuje postava slovenského partyzána, bojovníka proti fašistickému režimu. Příkladem je 50 Kčs 1953 s výjevem sochy „Sbratření“ od Karla Pokorného nebo 50 Kčs 1964 a 500 Kčs 1973.

Druhá kategorie znázorňující boje o politickou moc a vítězství pracujícího lidu je zastoupena námětem svazku dělníka a rolníka. Stokoruna 1953 zobrazuje dělníka a rolníka s ozubeným kolem a snopem obilí znamenající jednotu dělníků a rolníků. Následující druhá stokoruna vzoru 1961 na svém líci užívá stejného motivu s obměnou dělníka a rolnice hledících kupředu. Symbol muže a ženy znázorňuje rovnocennost mezi nimi.

Třetí kategorií, která je hojně zastoupena na československých papírových platidlech ve sledovaném období, jsou náměty s tematikou budování a rozvoje republiky a socialismu. Tematika výstavby socialismu byla na vydaných papírových platidlech situ-

ována především na rubní straně, kde byl větší prostor pro její ztvárnění a mohla vhodně doplňovat lícni emocionálně a dramatičtěji zaměřené zobrazení. V padesátých letech byla vydána padesátikoruna s motivem horníka, jež drží sbíječku s lampou. Desetikoruna vzoru 1960 naopak na svém rubu monumentálně zobrazuje slovenskou krajinu s vodní nádrží Oravská přehrada. Třetí bankovkou, která patří do skupiny s tématikou budování socialismu, je padesátikoruna vzoru 1964. Na rubové straně je velice technicky a detailně vykreslen petrochemický závod Slovnaft Bratislava. Industrializace zachycená na papírových platidlech ukazuje díla budovaná na Slovensku. Slovensko bylo průmyslově zaostalejší oproti zbytku republiky a jeho větší industrializace byla nutností, proto se na papírových platidlech nevyskytují díla budovaná v Čechách, Moravě a Slezsku.

Posledním a nejmladším okruhem námětů na papírových platidlech je okruh, věnující se kulturnímu životu v podobě vědy, umění a politické scény. Papírová platidla vydaná po roce 1985 pomalu opouštějí symboliku a vzhled papírových platidel socialistického prostoru. Svůj základ staví na historických, dobře známých osobnostech z kulturního spektra (Bedřich Smetana, Pavol Országh Hviezdoslav, Ludovít Štúr, Jan Ámos Komenský a Klement Gottwald). Z celé řady vybočuje pouze osobnost prvního dělnického prezidenta Klementa Gottwalda. Klement Gottwald se tímto měl zařadit po boku zmíněných velikánů mezi důležité historické osobnosti, což se nestalo, vzhledem k hroutícímu se východnímu bloku a jeho režimu.

IV. 3 Náměty na papírových platidlech vydaných po roce 1948

Při zkoumání námětů na československých papírových platidlech je zapotřebí přihlížet nejen k námětům vydaných a do oběhu vpuštěných státovek a bankovek. Důležitou a pro výzkum neopomenutelnou složkou jsou nevydaná papírová platidla, ačkoliv se v pravém slova smyslu nejedná vůbec o platidla, neboť nikdy neplatila. Nevydaná papírová platidla jsou platidla, která byla kompletně vytištěná a připravená k vpuštění do oběhu. Vedle vydaných a nevydaných papírových platidel existuje ještě podskupina nerealizovaných návrhů papírových platidel, která se řadí pod nevydaná papírová platidla. U nerealizovaných návrhů papírových platidel bylo většinou započato s tiskem v tiskárně, avšak jejich osud zde také skončil. Pro výzkum námětů jsou nevydaná platidla a nerealizované návrhy důležité z toho hlediska, že přinášejí nové náměty, na jejichž

základě je možno lépe rekonstruovat souvislosti mezi dobovými aktuálními problémy a jejich reakcí na papírových platidlech.

Roku 1950 byla dána do oběhu padesátikoruna vzoru 1950 s motivem horníka držícího sbíječku a lampu (Obr. č. 4). V pozadí za horníkem je vidět šachtová věž. Námět horníka a hornické tematiky není na papírovém platidlu nahodilý a lze z něho vyčíst širší souvislosti jeho uplatnění. Oficiální politika poválečné republiky hlásala a budila ve veřejnosti dojem potřeby budování těžkého průmyslu a horník představoval ideální vzor pro jeho propagaci.⁴⁷ Za vzor všem horníkům byl dáván legendami opředený sovětský horník Alexej Grigorjevič Stachanov z Donbasu, jenž se stal oficiální ikonou údernického hnutí. Stachanov splnil pracovní normu na 1400 % během jedné pracovní směny.⁴⁸ Námět horníka je reflektován i u jiných papírových platidel východního bloku, což dosvědčuje velikost a důležitost, která byla do horníka jako vzoru pro budovatele vtělena.⁴⁹ Snaha získat nové pracovníky, zejména horníky, do těžkého průmyslu dokládá skutečnost protěžování hornické profese na úkor druhých, což lze sledovat v migraci obyvatelstva na Ostravsku, jež je zdůvodněna tím, že k migraci došlo z důvodů vyššího platového ohodnocení a možnosti získání bytu či náběrovými plakáty hlásajícími dobré pracovní a mzdové podmínky.⁵⁰ Padesátikoruna s námětem horníka se tak stala v době přestavby průmyslu důležitým ideologickým prostředkem a nástrojem, jak ovlivnit vnímání uživatelů požadovaným směrem, směrem potřeby pracovních sil do těžkého průmyslu se zajímavým platovým ohodnocením.

Na nevydané stokoruně s letopočtem 24. 10. 1951 je zajímavé sledovat její hlavní námět (Obr. č. 5). Námětem stokoruny je hlava mladé dívky v pozadí s horou Říp, která je personifikací nové republiky. V kapitole o vývoji papírových platidel v Československu do roku 1953 je velice dobře znázorněn vývoj hlav symbolizujících republiku. Až s neuvěřitelnou přesností námět hlavy v průběhu svého umístění na papírových platidlech Československa kopíruje politické události. Zatímco v období první republiky měl námět hlavy pokrývku v podobě frygické čapky znázorňující svobodu, tak v době Protektorátu Čechy a Morava byla hlava bez pokrývky jako známka potupnosti a nesvobody. Po válečných útrapách se zase hlava na papírových platidlech hrdě zdobila frygickou čapkou. S příchodem nového režimu po roce 1948 byl tento námět

⁴⁷ Byly nastaveny pětileté plány (př.: 1949-1953, 1956-1960), které určovaly plnění norem ve výrobě.

⁴⁸ Jan HRON (ed.), *Věčné časy. Československé totalitní roky*, Praha 2009, s. 164.

⁴⁹ Motiv horníka a hornictví se vyskytuje na jugoslávské 20 000 Dinara 1987.

⁵⁰ Srov. Jan HRON (ed.), *Věčné časy*, s. 72.; Eva TLAŠKOVÁ, *Migrace jako zásadní fenomén vývoje Ostravska*, 2007. Dostupné na: <http://www.migraceonline.cz/cz/e-knihovna/migrace-jako-zasadni-fenomén-vyvoje-ostavska>

z ideologického hlediska jistě nepřijatelný pro připomínání starého kapitalistického státu, proto dostala nová hlava místo frygické čapky šátek jako symbol nové lidově demokratické republiky. Nová hlava personifikující republiku dostala výraz české ženy z lidu jako důkaz vítězství pracujícího lidu nad vykořisťovatelským kapitalismem.

V padesátých letech měla být vydána nová „mírová“ pětisetkoruna vzoru 1952 (Obr. č. 6). Na nové pětisetkoruně by nebylo nic tak zvláštního, až do té doby, kdy se na jejím líci objevila pracující žena oblečená do pracovní blůzy, s vlasy stáhnutými pod šátek a v ruce držící volant. Pracující žena tvářící se spokojeně představovala ženu řídící traktor - traktoristku. V pozadí za námětem ženy je vidět žnoucí kombajn v plně probíhající fázi sklizně. Co námět ženy „traktoristky“ znamenal a jak byl reflektován v jiných oblastech kultury? Námět traktoristky plně vnímá aktuální potřeby společnosti dané doby. Po únorových událostech byla socializace venkova vystavena extrémnímu nátlaku.⁵¹ V procesu mechanizace a ekonomické transformace československého zemědělství se traktor stal nástrojem komunistické propagandy. Traktor představoval v počáteční fázi kolektivizace venkova most mezi starým selským systémem a novým socialistickým světem v podobě Jednotného zemědělského družstva, kde nahrazoval koně a jiná tažná zvířata, která ujídala pícninu chovanému dobytku. Traktor se stal zkrátka hrdinou a agitátorem své doby v boji proti zastaralému systému. Traktor, těžký zemědělský stroj, ovládaný ženou je dalším nezvyklým prvkem, který lze chápat jako novinku doby. Československo se v rámci komunistického bloku stalo průmyslovou dílnou. Postupné přeorientování se z lehkého průmyslu na těžký a militarizace společnosti dosáhla takového stupně, že docházelo stále ve větší míře k nedostatku mužů ve výrobě a do pracovního procesu byly zapojovány ženy.⁵² Žena se stala rovnocenným partnerem muže v nově budovaném komunistickém systému a mohla se zapojit do práce po jeho boku. Spojením traktoru a ženy vznikl obraz počátku ženské emancipace a její nezávislosti od starých pořádků. Traktor koncem čtyřicátých a v padesátých letech není reflektován pouze na československé bankovce. Motiv traktoru a traktoristy se vyskytuje i na dalších papírových platidlech komunistických států.⁵³ Byl oblíbeným nástrojem pro propagaci kolektivizace zemědělství na vesnicích. Traktor vystupuje v dobovém filmu, poezii, písni, výtvarném umění, tisku, kde všude agituje za nový režim a

⁵¹ Srov. Jiří VYKOUKAL – Bohuslav LITERA – Miroslav TEJCHMAN, *Východ. Vznik vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, Praha 2000, s. 263.

⁵² Jiří PERNES, *Dějiny Československa očima Díkobrazu 1945-1990*, Brno 2003, s. 77-78.

⁵³ Motiv traktoru se vyskytuje na bulharském papírovém platidlu 10 Leva 1966, polském 5 Zlotých 1948, jugoslávském 5 Dinara 1965 a rumunském 10 Lei 1966, čímž se stal opravdu motivem mezinárodního významu pro státy Východního bloku.

lepší společnou budoucnost (Obr. č. 7).⁵⁴ Role tematiky na nové pětisetkoruně byla bezesporu propagační. Měla plnit náborovou funkci do Jednotných zemědělských družstev, do Strojních traktorových stanic a zapojení žen do průmyslu a zemědělství.

Měnová reforma zabrzдила veškeré snahy o vydání nových, „mírových“ a kvalitních papírových platidel. Do oběhu přišla platidla tvrdě potírající veškeré československé kulturní tradice z důvodů jejich tisku v Sovětském svazu. Nominály 1, 3, 5 a 10 Kčs není zapotřebí hodnotit z důvodů jejich jednoduchého vzezření v podobě gilošovo-vegetativních motivů (Obr. č. 8). Další následující nominály 25, 50 a 100 Kčs nejsou z vypovídajícího hlediska tak zajímavé jako předchozí popsaná papírová platidla, jelikož nezachycují potřebu každodennosti nového systému v podobě každodenní agitace – žena v zaměstnání a potřeby pracovní síly do těžkého průmyslu.

Na dvacetipětikoruně vzoru 1953 je hlavním námětem jezdecká socha Jana Žižky z Trocnova od Bohumila Kafky zobrazující paměť husitského „revolučního hnutí“ v boji za práva chudých (Obr. č. 9). Úkolem námětu Jana Žižky z Trocnova bylo utvrdit tradici československého lidu v boji za lidově demokratické ideály a koriguje tak s dobovou ideologií. Paralelu lze také vidět v dobových ideologicky zaměřených barevných filmech, kde vystupovali husitští velikáni a které poukazovaly na bojové tradice československého lidu a lidově demokratické armády proti církvi a pánům.⁵⁵ Námětu Jana Žižky z Trocnova a husitské tematiky využívají i papírová platidla 25 Kčs 1958, 1961 a 20 Kčs 1970, proto není potřeba je dále popisovat.

Námětem padesátikoruny vzoru 1953 je sousoší „Sbratření“ od Karla Pokorného, jehož hlavními aktéry jsou ozbrojený civilista (partyzán) a důstojník Rudé armády s kyticí šerifku v pravici (Obr. č. 10). Použitím sousoší „Sbratření“ dala bankovka jed-

⁵⁴ Role traktoristky byla ztvárněna ve filmu od Jiřího Sequence *Cesta ke štěstí*, 1951. Obsah filmu pojednává o Vlastě Tomešové, která se vrací ze stavby mládeže do rodné vsi. Je rozhodnutá stát se traktoristkou, ale její otec jí to rozmlouvá. Otec Vlasty jako jeden z mála nevstoupil do Jednotného zemědělského družstva. Vlasta přesto nastupuje do Státní traktorové stanice, kde nachází svou lásku, traktoristu Oldu. Námitky na emancipaci žen vznáší i garážmistr Karásek. Vlasta se stává traktoristkou a první orbu má provést u sedláka Fulína, který štvě jejího otce proti kolektivizaci. Vlastě někdo vypustil naftu z nádrže traktoru a Vlasta uvízne v poli. Sedlák Fulín odmítá zapůjčit slíbený pár koní a Vlastin otec pochopil zákeřné chování sedláka Fulína. Vlasta díky pomoci svých přátel v noční směně zorá otcovo pole a ten se s ní udobřuje a vstupuje do družstva. Vlasta přesvědčí družstevníky o scelení políček, a tak se všichni zúčastňují rozorávání mezí. Vlasta prošla ideologickým zasvěcením na stavbě mládeže a pochopila jeho důležitost. Nakonec dokázala přimět ostatní k výhodám kolektivizace a stává se z ní hrdinka. Podobný děj má i příběh Ondřeje Sekory *O traktor, který se splašil*, Praha 1953. Traktory byly oslavovány též ve verších básně Pavla Kohouta *Traktorové častušky* ve sbírce *Tři knihy veršů*, Praha 1955. Ve výtvarném umění byl zachycen traktor známým českým malířem Josefem Ladou na obraze *Traktor na vesnici*, nedatováno (1950). V dobovém tisku koloval nespočet agitačních plakátů s tematikou traktoristek.

⁵⁵ Filmy od režiséra Otakara Vávry: *Jan Hus*, 1954; *Jan Žižka*, 1955 a *Proti všem*, 1956. Barevné filmy padesátých let jsou ideologicky zabarvené. Vítězí v nich vždy dobro nad zlem či antimilitarismus.

noznačně najevo vděk československého lidu Rudé armádě za osvobození její země.⁵⁶ Sousoší „Sbratření“ bylo v nově se koncipovaném Československu důležitým uměleckým počinem, jež je považováno za jedno ze základních děl nového uměleckého směru socialistického realismu. Sousoší bylo nadále šířeno do každodenního života obyvatelstva v podobě interiérových miniatur, které byly velmi populární jak v kancelářích funkcionářů, tak v soukromých bytech.⁵⁷ Nenápadná infiltrace sousoší, která byla masově dávána na obdiv československé společnosti formou bankovky, interiérové miniatURY a samotného sousoší v České Třebové a na Staroměstském náměstí, sehrávala důležitou roli při každodenním utvrzování nových hodnot. Stavěla na vzoru neporazitelné Rudé armády, která by neváhala znovu zasáhnout a pomoci „bratru“ v boji za socialismus - se Sovětským svazem na věčné časy. Bankovka obíhala čtrnáct let.

Ústředním motivem stokoruny 1953 je postava rolníka a dělníka s atributy pro ně příslušnými, ozubené kolo a snop obilí, vyjadřující jednotu dělnické třídy (Obr. č. 11). Tento námět je všeobecný a informuje o státním uspořádání a vládě dělnické třídy.

Pro ukázkou průchodu ideologie skrze papírové platidlo je vhodná desetikoruna vzoru 1960 (Obr. č. 12, 13). Drobný nominál s vyobrazením dvou „mičurinek“, starší pionýrka v pionýrském stejnokroji učí mladší venkovanku opylovávat jabloň, je typickým agitačním námětem, který měl zejména stimulovat vnímání nejmenších dětí. Po vzoru Pionýrské organizace V. I. Lenina vstupovaly děti ve školním věku do mládežnické organizace Pionýra, který sloužil k jejich ideově výchovným, sportovním, braným a podobným záměrům. Za vzor byl mladým pionýrům dáván příběh sovětského dětského hrdiny Pavlíka Morozova, který položil svůj život za kolektivizaci vesnice. Jeho příběh byl pro děti v padesátých letech vydán v několika vydáních.⁵⁸ Ideologická masáž probíhala na všech frontách (v podobě papírového platidla, příběhu dětského hrdiny, časopisů s pionýrskou tematikou ...), jelikož byla potřeba dětem vštípit a osvojit si základy socialistické společnosti.⁵⁹ Komunistický systém sázel na důvěřivost a do určité míry i na naivitu dětí, kterým podával svou ideologii v nenásilné podobě her,

⁵⁶ Šeřík se stal symbolem květnových osvobozovacích dnů roku 1945. Lidé s nadšením vítali osvobozující vojska rozkvetlými květy šeříku na důkaz vděčnosti.

⁵⁷ Interiérové miniatury sousoší „Sbratření“ byly velmi populární jak v kancelářích funkcionářů, tak v soukromých bytech. Srov. Dagmar BLŮMLOVÁ, „Přišli včas jak legendární vojska z dávných kronik“ (*Podíl umělecké reflexe května 1945 na formování české závislosti na Sovětském svazu*), in: L'ombra della Russia sull'Europa centro-orientale, CESPoM 13, Viterbo 2007, s. 353-368, zde s. 356-357.

⁵⁸ Srov. Stěpan ŠČIPACEV, *Pavlík Morozov*, Praha 1952.

⁵⁹ Děti si mohly osvojit základy v ideologicky zaměřených časopisech: Ohníček, Pionýr, Pionýrská stezka a ABC.

žádné dítě nechce stát stranou a chce být součástí kolektivu. Dlouhá platnost desetikoruny s pionýrskou tematikou utvářela spolu s výše jmenovanými prostředky základní kameny pro dětskou ideologickou výchovu.

Nejznámější socialistická „zelená stovka“ 1961 (Obr. č. 14) s námětem slévače a rolnice v pozadí s komplexem továren a atomovým schématem byla zhodnocena v dobovém periodiku: „*Nová stokoruna je skutečně socialistická svým vznikem a tematikou a její charakteristika jako peníze atomového věku je k naší veliké radosti pravdivá: je to první bankovka na světě, která nese symbol atomového věku – schéma atomového jádra s drahými elektrony. A do toho atomového jádra a věku se dívají dva mladí lidé, plní životní síly, představitelé naší socialistické společnosti.*“⁶⁰ Hodnocení stokoruny je zčásti ideologicky zaujaté, avšak reflexe atomového věku je bezesporu zajímavá. Bankovka byla vydána v době studené války mezi bipolárně rozděleným světem, kde předhánění se v počtu nukleárních zbraní bylo denním chlebem.⁶¹ Že „zelená stovka“ reaguje na aktuální problematiku každodenní reality v Československu, dosvědčuje vznik prvního malého reaktoru v polovině padesátých let v Řeži u Prahy pro výzkumné účely a dále zahájení výstavby první atomové elektrárny v Jaslovských Bohunicích v roce 1958. Mírové využití jaderné energie bylo v zemích sovětského bloku velmi oblíbeným heslem již od padesátých let.⁶² Stokoruna se snažila svým námětem evokovat blízkou a lepší budoucnost, přestože ve společnosti došlo k celkovému uvolnění.

Československá socialistická papírová platidla reagují i na potřebu industrializace méně vyspělých oblastí republiky, zejména Slovenska. Objevuje se vybudované vodní dílo Oravské přehrady (10 Kčs 1960) a petrochemický závod Slovnaft Bratislava (50 Kčs 1964) (Obr. č. 13, 15). Náměty industrializace z českého prostředí lze však na papírových platidlech hledat marně. Důvody, proč nejsou reflektovány náměty industrializace z českého prostředí, mohou být dané jejich nepotřebností. Potřebnost ztvárnění zprůmyslněného Slovenska, kde nadále i v šedesátých letech přetrvávala hospodářská nespokojenost, byla ryze účelová z důvodů prezentace v potírání rozdílu mezi Čechy a Slováky.

Naprostá změna ve složení námětové náplně československých papírových platidel přišla s dobou normalizace. Dosud papírová platidla reagovala na dosažené cíle a potřeby režimu. Následek je možné spatřit právě v době probíhající normalizace, kdy

⁶⁰ Julius SÉM, *Socialistická stokoruna „atomového věku“*, Numismatické listy 18, 1963, č. 1, s. 19-20, zde s. 19.

⁶¹ V té době aktuální Kubánská krize (1962) či první kosmonaut v kosmu (1961).

⁶² Dostupné na: <http://old.mua.cas.cz/vystavy/wpvorj-11.html>

došlo k očistě od všeho minulého a byla potřeba uklidnit vyhrocenou situaci. Nová papírová platidla se zaměřila svou námětovou tematikou na kulturní oblast, jejímž úkolem bylo prezentovat československou socialistickou státnost v kontinuitě s revolučními a pokrokovými kulturně politickými tradicemi českého a slovenského lidu.⁶³ Námětem se staly historické osobnosti, které neměly s režimem nic společného (10 Kčs 1986 Pavol Ország Hviezdoslav, 20 Kčs 1988 Jan Ámos Komenský, 50 Kčs 1987 Ludovít Štúr, 1000 Kčs 1985 Bedřich Smetana). Výjimkou byla 100 Kčs 1989 s prvním dělnickým prezidentem Klementem Gottwaldem, který byl tvrdě kritizován s příchodem konce východního bloku (Obr. č. 17).

Papírová platidla vydaná po roce 1948, jak bylo výše naznačeno, reagovala na každodenní potřeby komunistického režimu. Nejsilněji plnila papírová platidla svou agitační roli v padesátých letech (postava traktoristky, horníka), kdy bylo zapotřebí komunistický režim zakořenit a stabilizovat. Následná šedesátá léta pokračovala ve stejné tradici, avšak již prezentovala nové výdobytky socialismu (Oravská přehrada, Sloznaft, atomová energie). S příchodem normalizace došlo ke změně námětů a hodnot ve společnosti, která se chtěla prezentovat na základě svých kulturních tradic. Při celkovém hodnocení námětů papírových platidel je možné zachytit vývojovou linii celého komunistického systému. Po divokých začátcích a stabilizaci se chtěl systém usadit a koncipovat se do kulturní podoby s pevnými základy. Poslední krok však byl přerušen rokem 1989.

IV. 4 Textová náplň papírových platidel a její smysl výzkumu

Nápisy na papírových platidlech vedle ikonografie námětů jsou dalším vodítkem při výzkumu historické paměti. Také jako u námětů papírových platidel prošla textová náplň řadou změn a úprav. Proč sledovat změny a úpravy textové náplně, proč docházelo k jejich změnám a co lze na jejich základě rekonstruovat? Během různých historických etap došlo nejen ke změnám politických systémů ale také ke změnám v demografii obyvatelstva. Na základě demografických změn spolu s komparací textové náplně na papírových platidlech lze sledovat a rekonstruovat politické uspořádání státu, národnostní složení československého obyvatelstva a změny, které jsou s tím spojené jako

⁶³ Srov. Jiří ŠOUŠA – Jaroslav Šůla, *Peníze*, s. 204.

jazyková struktura a změny v hraničním uspořádání státu. Papírová platidla citlivě reagovala na veškeré výše uvedené změny, proto lze bez větších problémů většinu aspektů rekonstruovat.

Po vzniku a vyhlášení samostatné Československé republiky, se Československo stalo mnohonárodnostním státem, což nevyvolávalo v některých kruzích vlnu natčení. Nová Československá republika se skládala z územních celků: Čechy, Morava, Slezsko, Slovensko a Podkarpatská Rus. Národnostní složení obyvatelstva bylo však mnohem pestřejší a docházelo k řadě potyček, maďarské obyvatelstvo podél jižní hranice Slovenska, německé obyvatelstvo žijící v pohraničních oblastech Čech a Moravy, Rusíni žijící v Podkarpatské Rusi a část polské menšiny na Těšínsku. Udržení mnohonárodnostního konglomerátu si vyžádalo i po vzniku Československé republiky vojenské zásahy. Papírová platidla z období vzniku republiky až do počátků druhé světové války obsahují udání nominální hodnoty v českém, slovenském, německém, maďarském a ruském jazyku, na jejichž základu je možné rekonstruovat národnostní složení nově vzniklého státu. Polská menšina žijící na Těšínsku byla v porovnání s ostatními národnostními menšinami zanedbatelná, proto se nominální hodnota v polském jazyku na papírových platidlech z období první republiky neobjevuje.

Jiná situace vznikla po datu 30. října 1938 podepsáním Mnichovské dohody, kdy došlo k postoupení československého pohraničí (Sudet) německé třetí říši. Požadavky na územní nároky vznesli vedle Němců Maďaři a Poláci.⁶⁴ Vyhlášením Protektorátu Čechy a Morava 15. března 1939 se zbytek Československé republiky rozpadl. Slovensko vyhlásilo samostatný Slovenský štát, maďarská vojska obsadila Podkarpatskou Rus a zbylé Čechy a Morava byly pod správou hitlerovského Německa. Samozřejmě, že reakce na citlivou situaci, v níž se již bývalé Československo ocitlo, nenechala na sebe dlouho čekat. Nová protektorátní platidla neobsahovala nominální hodnoty v pěti jazycích, jako tomu bylo u papírových platidel první republiky. Důvody byly jednoduché. Došlo k odtržení zmiňovaného území, tudíž nebyla potřeba nadále uvádět nominální hodnoty v jazycích, kterých se na nich užívalo. Protektorátní platidla zněla jen dvoujazyčně, nejdříve německy a poté česky. Německy čistě z důvodů nadřazenosti německého nad českým a ne z potřeby žijící menšiny na českomoravském území.

Změna přišla s koncem druhé světové války. Československý stát se vrátil do svých původních hranic s výjimkou Podkarpatské Rusi, která připadla Sovětskému sva-

⁶⁴ Michal PEHR, *Zápas o nové Československo 1939 – 1946. Válečné představy a poválečná realita*, Praha 2011, s. 15.

zu. Československo řešilo ožehavou německou otázku, která nakonec dopadla vystěhováním německé menšiny z území republiky. Z těchto důvodů na poválečných papírových platidlech nebyla potřeba uvádět nominální hodnotu v německém jazyku. Podobná situace byla na jižním Slovensku, kde žila hojná maďarská menšina, která byla vnímána nepřátelsky podobně jako Němci. S maďarskou menšinou mělo být naloženo podobně jako s německou. K odsunu maďarské menšiny nakonec nedošlo a to především pro nesouhlas velmocí. Poválečná papírová platidla nereflektovala maďarskou menšinu pravděpodobně z důvodů snahy začlenění a asimilace s československým obyvatelstvem.⁶⁵ Na poválečných papírových platidlech se až do roku 1993 objevuje textová náplň v českém a slovenském jazyku jako výraz dvou národů žijících pospolu ve společném státu. V roce 1960 byla schválena nová ústava, která zakotvovala vítězství socialismu v Československu a změnila název státu na Československou socialistickou republiku. Nové státní uspořádání reflektovala vzápětí nově vydaná papírová platidla hned dvojím způsobem. Jednak nápisem změnou názvu na Československou socialistickou republiku a také změnou státního znaku.

⁶⁵ Michal PEHR, *Zápas*, s. 135.

V. Sovětské vlivy na papírových platidlech

Vývoj papírových platidel po roce 1948 v Československu zaznamenal rychlou změnu a to nejen z hlediska námětového ale i nominálového, symboliky a barevnosti. Důvodů pro tak razantní změnu a odpoutání se od zakořeněných tradic ve výrobě papírových platidel bylo hned několik. Pro pochopení celé situace je potřeba zasadit vývoj po roce 1948 do širších souvislostí.

Důvody těchto změn lze spatřit již před začátkem II. světové války. Po vzrůstu moci Německa ve 30. letech se Československo, jakožto spojenec Francie, ocitlo v jeho zájmu. Vše vyústilo Mnichovskou dohodou roku 1938, která postoupila hraniční území Československa (Sudety) Německu. Následné vyhlášení vzniku Protektorátu Čechy a Morava v březnu roku 1939 znamenalo trvalé připojení Československa k nacistickému Německu. Nepochota se dobrovolně poddat německé moci byla více než jasná. Vznik československé exilové vlády v čele s prezidentem Edvardem Benešem ve Velké Británii představoval určitou naději na navrácení svobody pro okupované území Československa. Stěžejním mezníkem se stala spojenecká smlouva o vzájemné pomoci a poválečné spolupráci podepsaná v Moskvě mezi Československem a Sovětským svazem dne 12. 12. 1943. Tímto aktem se nastartovala poválečná orientace Československé republiky na Sovětský svaz.⁶⁶

O budoucnosti a poválečném uskupení Evropy se jednalo v průběhu II. světové války. Představitelé „Velké trojky“ jednali na třech společných konferencích, kde se především projednávaly otázky válečných cílů, priority evropské války a mimo jiné i poválečné uspořádání Evropy. Konference v Teheránu roku 1943 vytyčila posun polských hranic směrem na západ na úkor německého území. Zde se začalo rodit poválečné uskupení Evropy spolu s jejím mocenským rozdělením. Vznikl tak prostor pro totalitní záměry Sovětského svazu na Východě a vytvoření satelitních států. Konference v Postupimi roku 1945 upravila státní hranici Československa, které zpět získalo Sudety a naopak ztratilo Zakarpatskou Ukrajinu ve prospěch Sovětského svazu. Polská hranice byla definitivně posunuta směrem na západ.⁶⁷

Po II. světové válce se začal pomalu vytvářet východní blok představující Sovětský svaz v jeho čele spolu se satelitními státy. Vznik východního bloku v čele se Sovětským svazem a jeho autoritativního vlivu způsobilo podmanění si satelitních států do

⁶⁶ Jiří VYKOUKAL – Bohuslav LITERA – Miroslav TEJCHMAN, *Východ*, s. 786.

⁶⁷ Norman DAVIES, *Evropa. Dějiny jednoho kontinentu*, Praha 2005, s. 1046 – 1055.

takové míry, že se na papírových platidlech vyskytly zcela prosovětské prvky, které se bez sebemenších problémů importovaly do jejich peněžní soustavy. Importování prosovětských prvků do peněžní soustavy satelitních států lze chápat jako narušení vlastní svébytnosti a svrchovanosti.

První poválečná československá papírová platidla, která byla do oběhu vpuštěna v listopadu roku 1945, byla tajně připravována v průběhu II. světové války ve Velké Británii.⁶⁸ Z tohoto důvodu nenesou na sobě rok vydání. Celá série zahrnuje klasické nominály 5, 10, 20, 50, 100, 500 a 1000 Kč, na které bylo obyvatelstvo Československa zvyklé již z dob první republiky. Symbolika a námětové zpracování těchto poválečných papírových platidel vyplývají z tradic československého národu, proto nepřekvapují historické postavy a postavy státníků podílejících se na vzniku svobodného Československa.

Zásadním zlomem československých papírových platidel jsou události roku 1948. Náměty na poválečných papírových platidlech začaly být se změnou politického systému zcela nevyhovující. Ideové hodnoty předválečného Československa se zásadně lišily s hodnotami poválečného Československa po únorových událostech roku 1948, proto se začala připravovat nová papírová platidla s novými prorežimními náměty.

První prorežimní papírová platidla byla ještě v plné kompetenci československého státu. Výtvarně se na nich již plně projevil socialistický realismus, který byl přejat jako jediný a správný výtvarný směr ze Sovětského svazu.⁶⁹ Přesto byla důsledně kontrolována jejich obrazová náplň. K tištění připravená 50 Kčs vzoru 1950 s horníkem byla podrobena posouzení, zda nepřipomíná svou gilošovou náplní platidla imperialistických států (Obr. č. 4). Po posouzení a porovnání 50 Kčs s americkými, kanadskými, holandskými atd. papírovými platidly bylo rozhodnuto, že nebyla shledána žádná podobnost. Naopak nejvíce se dle porovnání podobala sovětským platidlům. Výsledek byl nadmíru uspokojující a v ideologickém souladu, takže mohla být padesátikoruna vytištěna.⁷⁰ Hlavním aktérem se však staly státovky a bankovky vydané roku 1953. Tajně připravovaná peněžní reforma měla pouze zrušit přidělový systém na potraviny a průmyslové zboží. Celá situace se změnila s příchodem sovětských hospodářských a měnových poradců v polovině roku 1952. Pod jejich nátlakem vznikla idea spojit zrušení lístkového systému s peněžní reformou. Z důvodů utajení se celé akce, příprava a tisk

⁶⁸ Jan BAJER – Jindřich HOLNA – Aleš KOHOUT, *Papírová platidla*, s. 118 – 124.

⁶⁹ Zdeněk NEJEDLÝ, *O realismu pravém a nepravém*, Var I, č. 8, 15. 7. 1948, s. 225-232.

⁷⁰ Archiv České národní banky, Státní banka československá, sign. S VII/a – 271, kart. 122, Nová platidla 50 Kčs tvaru C. – Guilochové kompozice, v Praze dne 18. října 1950.

papírových platidel, odehrávala v Sovětském svazu. Před samotnou realizací bylo nutno s rozvahou rozhodnout skladbu mincí a papírových platidel a jejich ideovou náplň. Rozhodnutí padlo na ministerstvu financí za přítomnosti zasvěcených osob.⁷¹

Na nových papírových platidlech se uplatnila zcela nová soustava nominálů podle sovětského vzoru. Vyvstává otázka, z jakých důvodů byly zvoleny nominály 3 a 25? Nominály 3 a 25 byly zvoleny jak pro mince, tak pro papírová platidla (Obr. č. 8, 9). Dosud s nimi v Československu nebyly žádné zkušenosti, používala se zde dekadická soustava. Jiná situace byla v carském Rusku a následně v Sovětském svazu, kde došlo v 19. století k pokusu do desetinné početní soustavy zavést dvanáctinou. Odtud pochází hodnota 3 (např.: 3 kopějky). Hodnota 25 byla v carském Rusku zakořeněna od 19. století – například ražba zlatého 25 rublu nebo stříbrné 25 kopějky.⁷² Byly hodnoty 3 a 25 zavedeny na nátlak sovětských poradců? Hodnoty 3 a 25 byly evidentně cizí pro obyvatelstvo na území Československa. Jejich uplatnění v platebním styku bylo minimální. Místo 25 Kčs se přednostně používaly v platebním styku desetikoruny. Dokladem tohoto stavu je dopis náměstkovi ministra financí, který sděluje, že i přes nařízení pobočkám banky, aby bylo vypláceno méně stokorun a více nižších hodnot zejména nově zavedených, nebylo docíleno požadovaných změn ve složení oběživa a naopak, že oběh nominálů 25 Kčs, 3 Kčs, 25 h a 3 h v oběhu neustále klesá.⁷³ Dvacetipětikorun obíhalo k 30. 6. 1957 z celkového oběhu pouze 3%.⁷⁴ Největší problém byl na straně stranických funkcionářů, kteří vnímali mince a papírová platidla pouze jako součást názorné agitace.⁷⁵

Peněžní reforma kromě prosovětských nominálních hodnot (3 a 25) s sebou přinesla i změnu barevnosti papírových platidel. Československo od doby svého vzniku bylo silně orientováno na francouzský vzor, proto se papírová platidla z období první republiky těšila velké pestrosti barev. Ke změně barevnosti došlo u papírových platidel vzoru 1953 vydaných v Sovětském svazu. Vyvstává otázka, zda hrála barva u papírových platidel nějakou roli. Zdálo by se, že tato skoro nepostřehnutelná maličkost snad ani nemohla mít větší význam, avšak při komparaci barevnosti sovětských papírových platidel s československými papírovými platidly je na první pohled postřehnutelná urči-

⁷¹ Jiří ŠOUŠA – Jaroslav Šůla, *Peníze*, s. 65-66.

⁷² Bohumil HLINKA – Pavel RADOMĚRSKÝ, *Peníze celého světa*, Praha 1987, s. 130.

⁷³ Archiv České národní banky, Státní banka československá, sign. S VII/a – 271, kart. 122, Úhrada hodnoty státovky a mincí vzatých oběhem, v Praze dne 28. dubna 1955.

⁷⁴ Jiří ŠOUŠA – Jaroslav Šůla, *Peníze*, s. 89, 91-92.

⁷⁵ Jiří PEKÁREK, *Emise československých bankovek 1985 – 1989*, Sběratelské zprávy 69, 1992, s. 262 – 268, zde s. 262.

tá jednotvárnost a není se čemu divit, vždyť československá papírová platidla pocházejí z dílny sovětských autorů. Nominální složení sovětských papírových platidel je naprosto stejné jako u československých papírových platidel, jde o hodnoty 1, 3, 5, 10, 25, 50 a 100. Ještě malé povšimnutí u československých papírových platidel vzoru 1953. Vztah mezi barevností a nominálem je dán do řádu. Hnědou barvu má 1, 10 a 100 Kčs, zelená je 5 a 50 Kčs, modrá je 3 a 25 Kčs, takže se po sobě střídají barvy hnědá, modrá a zelená.

Bylo snahou peněžní reformy roku 1953 unifikovat nominální řadu československých papírových platidel se Sovětským svazem? K nepřímé odpovědi lze dojít porovnáním papírových platidel dalších satelitních států Sovětského svazu.

Podobná situace jako v Československu nastala i v jiných satelitních státech Sovětského svazu. I zde se uplatnily prosovětské vlivy v podobě importovaných nominálů (3 a 25) a prosovětského vzezření.

Nejblíže sovětským a československým papírovým platidlům jsou papírová platidla Bulharska. Bulharská poválečná papírová platidla obsahují též nominální hodnoty 3 a 25, přestože nikdy předtím se tyto nominály na bulharských papírových platidlech nevyskytovaly (Obr. č. 18, 19).⁷⁶ Lze tedy nominály 3 a 25 s určitostí považovat za prosovětský import. Nejen nominálními hodnotami bulharská papírová platidla silně připomínají sovětská a československá papírová platidla, ale především také svým provedením, které je jednoznačně sovětskou kopií.

Rumunsko, další ze členů satelitních států, řešilo stejný problém jako Bulharsko. Rumunská poválečná papírová platidla opět obsahují nominální hodnoty 3 a 25, i když se historicky nikdy tyto nominály na nich nevyskytovaly.⁷⁷ U rumunských poválečných papírových platidel lze opět spatřit stejnou nominální posloupnost jako u sovětských a československých papírových platidel. Rumunská papírová platidla stejně jako bulharská mají nápadný prosovětský vzhled.

Nominální hodnoty 3 a 25 se v satelitních státech Sovětského svazu neosvědčily, o čemž svědčí jejich vyřazení z následujících emisí papírových platidel. Obyvatelstvo, jež nebylo zvyklé s nimi počítat, je často odmítalo přijímat. Vznikl tak problém, který musel být odstraněn. S rychlostí se kterou nominální hodnoty 3 a 25 přišly, tak také odešly. V Bulharsku s příchodem nové emise vzoru 1962 se nominální hodnoty 3 a 25

⁷⁶ Colin R. BRUCE II – Neil SHAFER (edd.), *Standard catalog of world paper money by Albert Pick. Fourth Edition – Volume Two*, Iola 1982, s. 138 – 139.

⁷⁷ TAMTÉŽ, s. 778 – 779.

již neobjevily.⁷⁸ V Československu byla situace totožná, konec těchto nominálů byl stanoven datem 31. 12. 1972, kdy byla ukončena platnost poslední tříkoruny.⁷⁹

U zbývajících satelitních států Sovětského svazu (Jugoslávie, Maďarsko, NDR, Polsko) se nominální hodnoty 3 a 25 neobjevily.⁸⁰ I přes zachování si vlastního vzhledu papírových platidel, lze na nich spatřit sovětský vliv v podobě složitých giloší.

Na všech papírových platidlech satelitních států Sovětského svazu se projevují vývojové etapy výstavby socialismu. Zejména první poválečná papírová platidla se nesou v duchu „budovatelské éry“, kterou následně vystřídala papírová platidla znázorňující kulturu, život v míru a vymoženky socialismu.

Nominální hodnoty 3 a 25 se v satelitních státech objevily na prvních poválečných papírových platidlech, tzn. na papírových platidlech vydaných v padesátých letech (Československo – 1953, Bulharsko – 1951, Rumunsko – 1952). Padesátá léta představovala dobu masivní sovětizace a dobu stalinistické diktatury, kdy absolutním vzorem pro veškeré satelitní státy byl Sovětský svaz.⁸¹ Ať už byly hodnoty 3 a 25 u československých, bulharských a rumunských papírových platidel navrženy sovětskými poradci pod nátlakem či byly přijaty jako nezpochybnitelný výraz loajality, představují doklad infiltrace sovětských prvků do velice choulostivého mechanismu, jakým jsou papírová platidla potažmo do jejich denního koloběhu mezi obyvatelstvem.

⁷⁸ Colin R. BRUCE II – Neil SHAFER (edd.), *Standard catalog*, s. 139.

⁷⁹ Jan BAJER – Jindřich HOLNA – Aleš KOHOUT, *Papírová platidla*, s. 148

⁸⁰ Colin R. BRUCE II – Neil SHAFER (edd.), *Standard catalog*, s. 442 – 443, 529 – 530, 755 – 756, 945 – 946.

⁸¹ Jiří VYKOUKAL – Bohuslav LITERA – Miroslav TEJCHMAN, *Východ*, s. 95-96.

VI. Socialistický realismus – umělecký styl podporovaný státem, styl nových papírových platidel

Poválečné mocenské rozdělení Evropy nemělo za následek pouze rozdělení si politického vlivu v jednotlivých státech, způsobilo širokospektrální zásah do života tamějších obyvatel. Ve střední, východní a jihovýchodní Evropě kam spadala sféra vlivu Sovětského svazu, došlo k utužování politického systému různými prostředky. Vedle politických poradců vysílaných do jednotlivých zemí, centrálně řízeného státního hospodářství po demonstraci vojenské síly, lze spatřit i politický zásah do té doby svobodně se rozvíjejícího moderního umění.

Socialistický realismus, umělecký styl, který se těší v poslední době většímu zájmu badatelů a to nejen ze strany renomovaných vědců ale i ze strany studentů.⁸² Postupně se začíná rozkrývat pozadí poválečných dějin, které bylo do nedávné doby tajné, a tudíž nebylo možné jeho studium. Dochází k uvolnění mnoha pramenů a tak vyvstávají nové otázky a odpovědi na dosud nezodpovězené domněnky.

Socialistický realismus přitahuje nejen svou provokativní tvář, přitahuje zejména kontroverzní dobou svého uplatnění a svým plným vyjádřením podpory novému režimu. I když často svou výtvarnou kvalitou hluboce zaostává, vyvolává rozporuplnou směsici pocitů. Vyjadřuje poválečnou éru, dobu velkého sociálního cítění, dobu znovuoobnovení válkou postižené země, dobu nových nadějí a také počátek útlaku, cenzury a diktátu ze strany Sovětského svazu.

Co je to socialistický realismus a kde vznikl, není až tak těžké uhodnout. Socialistický realismus jakožto pojem se poprvé objevil ve 30. letech 20. století kde jinde než v Sovětském svazu.⁸³ Jeho náplní nebyla svobodně hledaná cesta k vyjádření vlastních pocitů, nálad a vidin nově se tvořícího poválečného světa. Socialistický realismus byl dobře promyšleným tahem, který měl za cíl vědomě formovat novou společnost. Uplatnil v sobě reklamní metody, které srozumitelně promlouvaly k nejširšímu spektru publika. Ze socialistického realismu se stalo umění plnicí propagační funkci komunistického politického systému.

⁸² Vytvořeny specializované webové stránky shromažďující dosud zjištěné informace o socialistickém realismu. Na tvorbě webových stránek se podílí vědečtí pracovníci spolu se studenty. Stránky obsahují dobové dokumenty a nové studie. Více na: <http://cl.ff.cuni.cz/sorela/index.htm>

⁸³ Poprvé pojem socialistický realismus použil spisovatel Ivan Gronskej na sjezdu moskevských spisovatelů roku 1932. Poté ho užívali ve svých projevech Maxim Gorkij a Andrej Alexandrovič Ždanov. A. A. Ždanov pojal na sovětském sjezdu spisovatelů v roce 1934 socialistický realismus za ideologický program. Srov. Andrej, Alexandrovič, ŽDANOV, *O umění*, Praha 1949, s. 14-18., Jaroslav, SEDLAŘ, *Realistické malířství 19. století*, Bratislava 1979, s. 10.

Československý socialistický realismus se stal pojmem užívaným v padesátých letech 20. století jakožto oficiální a státem podporovaný proud umění. Socialistický realismus stalinského typu představoval v našem prostředí především vnucený import ze Sovětského svazu. Za pomoci státního aparátu došlo k jeho masivnímu rozšíření. Bez jeho podpory by se socialistický realismus uplatnil jen v omezené míře bez sebemenšího ovlivnění poválečného moderního umění.

V dubnu roku 1948 na Sjezdu národní kultury došlo k začátku oficiální přestavby české kultury. Stěžejními se staly referáty a vyjádření Vladimíra Šolty, Ladislava Štolla, ministra financí Václava Kopeckého a ministra školství a národní osvěty Zdeňka Nejedlého, které potvrdily kulturní politiku strany s orientací na revoluční tradice husitství, národního obrození dělnického hnutí a k metodě socialistického realismu.⁸⁴ Po roce 1948 přestaly vycházet umělecké časopisy a skončila i diskuze o podobě socialistického realismu. Vzniku nových děl ve stylu socialistického realismu výrazně pomohl systém organizace zadávání zakázek ve Svazu československých výtvarných umělců (dále jen SČSVU). Umělci byli na základě svého bydliště nuceni se zúčastňovat různých výtvarných soutěží. SČSVU představoval legitimní možnost věnovat se výtvarnému umění profesionálně.⁸⁵ Za zastaralé bylo považováno veškeré moderní umění. Vzorem a oporou se pro mladou generaci ideologů staly programové projevy Andreje Alexandroviče Ždanova, překlady statí představitelů socialistického realismu či aktuální polemiky v sovětských časopisech.⁸⁶ Řešila se otázka, jakou metodou má být zobrazována realita. Za jedinou přijatelnou legitimní realitu byla uznána příroda a společnost v její revoluční přestavbě. Útoky a kritika impresionismu a poimpresionistických uměleckých směrů se hlavně zaměřila na rozklad klasického procesu umělecké tvorby. Důraz byl kladen především na technickou zručnost umělce se zaměřením na studium modelu, anatomie, perspektivy, kompozice a kresby.⁸⁷ Spor o moderní umění, který měl v sovětském bloku podobu ideologickou, píše přední představitel československé předválečné avantgardy texty na jeho obranu.⁸⁸ Emilu Fillovi, čelnímu představiteli československého kubismu,

⁸⁴ Srov. Václav KOPECKÝ, *Převýchova národa v duchu socialismu. Z projevu soudruha V. Kopeckého na XI. sjezdu KSČ*, Tvorba XVIII, 1949, č. 23, s. 527.; Zdeněk NEJEDLÝ, *O realismu pravém a nepravém*, Var I, č. 8, 15. 7. 1948, s. 225-232.; Vladimír ŠOLTA, *K některým otázkám socialistického realismu ve výtvarném umění*, Výtvarné umění I, 1950-1951, č. 3, s. 108-132.; Ladislav ŠTOLL, *Socialistickým realismem k pracujícímu člověku*, Rudé právo, č. 86, 11. 4. 1948, s. 4.

⁸⁵ Tereza PETIŠKOVÁ, *Československý socialistický realismus 1948-1958*, Praha 2002, s. 25.

⁸⁶ Jirí ŠEVČÍK – Pavlína MORGANOVÁ – Dagmar DUŠKOVÁ, *České umění 1938 – 1989. Programy, kritické texty, dokumenty*, Praha 2011, s. 105.

⁸⁷ Jirí ŠEVČÍK – Pavlína MORGANOVÁ – Dagmar DUŠKOVÁ, *České umění*, s. 106.

⁸⁸ Srov. Emil FILLA, *Zápasy a boje*, Student IV., 1968, č. 17, s. 4-5; č. 18, s. 10-11.; Karel TEIGE, *Vývojové proměny v umění*, Praha 1966, s. 14-65.

po absurdní a vykonstruované diskuzi roku 1951 byla zakázána možnost vystavovat, až na jeho „realistické“ krajiny Českého středohoří.⁸⁹ Po smrti J. V. Stalina a Klementa Gottwalda roku 1953 došlo ve SČSVU k určitému uvolnění a k dočasnému příklonu domácí tradice realismu. Za těchto okolností byl umožněn vznik Fondu výtvarných umění jakožto svazek pro umělce nehodících se do SČSVU.⁹⁰

Padesátá léta jsou symbolem stagnace výtvarného umění. Výtvarné umění se v těchto letech soustředilo k řešení pouze estetických problémů. Do této situace byla zasazena tvorba prvních československých papírových platidel vzniklých po roce 1948. Již v listopadu 1948 byla ustanovena Komise pro vnější úpravu příštích československých papírových platidel. Komise vzápětí vnesla návrhy na změny ideologického charakteru, které řídily tvorbu papírových platidel do peněžní reformy.⁹¹ Není proto se čemu divit jejich výtvarnému zpracování. Ve svém vyobrazení nesou požadované a předem stanovené poselství nové poválečné éry v duchu socialistického realismu. Novými náměty pro papírová platidla se stala vyobrazení nové vládnoucí vrstvy – dělnické třídy. Tajně připravovaná emise z roku 1953 v Sovětském svazu je po umělecké stránce velice jednoduchá. Byla připravována sovětskými umělci za použití některých zdařilých děl československého socialistického realismu, avšak svou duší je plně sovětská.⁹² Celá emise je pouze řešena esteticky za použití různých variant giloší, které se navzájem prolínají, podle požadavků socialistického realismu. Při srovnání s papírovými platidly z počátků vzniku samostatné Československé republiky lze vidět určitý rozdíl. Na vzniku prvních papírových platidel se podíleli přední čeští umělci a byly užity různé umělecké styly, vedle klasického, konzervativního stylu papírových platidel také nový a oblíbený secesní styl. Užití secesního ztvárnění ukazuje určité novum v tvorbě papírových platidel v dané době. Proč tedy na nových papírových platidlech nebylo užito modernějšího vzhledu či klasického, konzervativního stylu? Za vším je potřeba hledat socialistický realismus. Jediný, politicky a ideologicky správný směr byl socialistický realismus, který byl použit i u papírových platidel. Papírová platidla jakožto státní platební prostředek snad ani neměla jinou šanci svého výtvarného řešení. Papírová platidla nové éry tak

⁸⁹ Jiří ŠEVČÍK – Pavlína MORGANOVÁ – Dagmar DUŠKOVÁ, *České umění*, s. 108.

⁹⁰ Tereza PETIŠKOVÁ, *Československý socialistický realismus*, s. 29-31.

⁹¹ Jiří ŠOUŠA – Jaroslav Šůla, *Peníze*, s. 25.

⁹² Pro padesátikorunovou bankovku bylo použito sousoší „Sbratření“ od Karla Pokorného. Sousoší od Karla Pokorného bylo v Československu dáváno za vzor pro nově se tvořící socialistický realismus a bylo jeho předním dílem. Pro 25 Kčs byl použit námět sochy Jana Žižky z Trocnova od sochaře Bohumila Kafky. Bohumil Kafka sice zemřel v roce 1942, ale jeho socha byla vhodným námětem. Ve své tvorbě se zaměřoval především na symbolismus. Ze symbolismu vycházel i socialistický realismus, proto nic nebránilo tomu použít sochu Jana Žižky pro novou bankovku.

začala naplno plnit svou funkci a to nejen funkci směnou ale i funkci výchovnou neboť socialistický realismus měl především plnit výchovnou funkci. Jak nesmírně důležitou roli hrálo zobrazování významných míst, osob a událostí nasvědčuje u důležitých zakázek jejich kontrola z nejvyšších míst. K návrhům a v průběhu tvorby důležitých zakázek, tedy i tvorby papírových platidel, docházelo k průběžné kontrole a korektuře ze strany představitelů vlády, prezidenta ale i ze strany samotných pracujících.⁹³ Pro potřebu nových papírových platidel v hodnotě 50 a 100 Kčs byli roku 1955 vybráni tři přední umělci – Cyril Bouda, Josef Liesler a Mária Medvecká. Jejich návrhy nebyly nakonec schváleny z nedostatečného ideologického ztvárnění.⁹⁴ Tvorba 25 Kčs byla přiknuta Karlu Svolinskému.⁹⁵ Po předchozích komplikacích s tvorbou nových papírových platidel byla roku 1959 vyhlášena nová soutěž na 50 a 100 Kčs, která byla celostátní, veřejná a anonymní. Tvorba nové padesátikoruny se nezdařila ani po pěti kolech, proto SČSVU doporučil rozšířit okruh umělců. Mezi navrhovanými byli Cyril Bouda, Josef Liesler a Max Švabinský, avšak do nové soutěže nebyli přizváni.⁹⁶ Pravděpodobně nebyli přizváni z důvodu nesplnění ideových požadavků u předešlých návrhů papírových platidel.

Po roce 1956 se vedla veřejná diskuze o realismu pod vedením marxistických teoretiků a estetiků. Hlavní snahou bylo udržení pojmu realismus, který představoval základní metodu socialistického realismu. Jako jediným nepřijatelným pojmem zůstala abstrakce. Abstrakce byla nadále vnímána jako směr bez umělecké hodnoty, přesto přežívala ve spojení s architekturou.⁹⁷ Abstrakce představovala pro státní moc umění s nerozlučitelnými kódy, ve kterých by se mohly skrývat protistátní šifry. Abstrakce ve spojení s architekturou dosáhla úspěchu na výstavě EXPO '58 v Bruselu. Úspěch na výstavě EXPO '58 přispěl k objednávkám umění, ke spolupráci architekta s výtvarníkem a k pokusům o kompletní organizaci výtvarné práce. To vedlo ke spojení realismu s modernismem. Průlomovou událostí moderního umění v Československu byla výstava *Zakladatelé moderního umění v roce 1957 v domě umění města Brna*.⁹⁸

⁹³ Srov. Jiří ŠOUŠA – Jaroslav Šůla, *Peníze*, s. 83-92.

⁹⁴ TAMTÉŽ, s. 78, 110 – 111, 118.

⁹⁵ Karel Svolinský patřil mezi umělce konzervativního typu. Jako řada dalších umělců bez politické sounáležitosti s KSČ byl vybrán ke spolupráci s novou politickou mocí. Karel Svolinský se orientoval na ilustraci a kresbu inspirovanou lidovou kulturou, byl tedy ideálním nástrojem pro ideologicky zaměřená díla. Jeho kontroverzním dílem je olomoucký orloj, který se po tlacích ze strany politických funkcíonářů stal komunistickým „památkem“. Srov. Tereza PETIŠKOVÁ, *Československý socialistický realismus*, s. 27, 41-42.

⁹⁶ Jiří ŠOUŠA – Jaroslav Šůla, *Peníze*, s. 121-122, 129-131.

⁹⁷ Jiří ŠEVČÍK – Pavlína MORGANOVÁ – Dagmar DUŠKOVÁ, *České umění*, s. 191.

⁹⁸ TAMTÉŽ, s. 192-193.

XI. sjezd KSČ, který se konal 18. - 21. června 1958, řešil otázku problémů našeho umění. Ze závěru XI. sjezdu KSČ vyplynulo, že umění a kultura má upevňovat jednotu lidu, prohlubovat jeho mravní a politickou uvědomělost a kázeň. Hovořil o kulturní revoluci, která měla posílit ideje a city. Umělec se často ve svém díle povyšoval nad lid, proto byla potřeba, aby si každý umělec uvědomil, kde je jeho občanské místo. Charakteristika moderního umění socialistického umělce byla semknutost s lidem, dělnickou třídou a oddanost idejím socialismu a komunismu. Ideovou náplní bylo povzbuzovat lid v jeho zápase, zkrášlování života a tvoření pro něj. XI. sjezd KSČ vyvodil, že umělci mají ve svých rukou velikou moc, schopnost převýchovy lidu.⁹⁹

Šedesátá léta přinesla radikální změnu orientace umění. Umění se postupně internacionalizovalo. Vzniklo několik nových proudů a skupin, které se navzájem prolínaly. Nejsilnějším proudem se stala strukturální (informální) abstrakce, která byla prohlášena za nejradikálnější směr českého umění. Umění pro ni znamenalo výpověď o podstatě existence v totalitním státě.¹⁰⁰ Celkové uvolnění v 60. letech s sebou přineslo i naději do SČSVU. Proti vůli politiků bylo zvoleno roku 1964 nové vedení SČSVU a byla obnovena normální výstavní činnost. Ve svazových časopisech se vedla svobodná kritická práce, došlo ke komparaci se zahraničními trendy. Dosáhnuté ústupky a výdobytky za svobodné umění definitivně ukončil rok 1968, kdy se umění opět tvrdě vrátilo do starých kolejí.

I přes nepříznivé podmínky přelomu šedesátých a sedmdesátých let lze určitou změnu zpozorovat u dvacetikoruny vzoru 1970 (Obr. č. 16). Tvorba nové bankovky byla řešena již na jaře roku 1968. V listopadu 1968 bylo schváleno tematické zaměření a došlo k vypsání soutěže.¹⁰¹ Vzešlá nová bankovka byla řešena netypicky vzhledem k předešlým papírovým platidlům. Byla pojata moderním způsobem a představovala tak určitý zlom v tvorbě československých papírových platidel. Místo portrétního umění byla užita transformace busty Jana Žižky z Trocnova z rámu tábořského městského znaku ze síně staré radnice v Táboře. Na rubu byla užita iluminace z Jenského kodexu „Žižka v čele vojsk“. Celá kompozice bankovky byla doplněna o moderní bankovkovou

⁹⁹ XI. sjezd KSČ a problémy našeho umění, *Výtvarné umění VIII.*, 1958, č. 6, s. 241.

¹⁰⁰ V roce 1964 proběhla cenzurovaná výstava *Imaginativní malířství 1930-1950* v Alšově jihočeské galerii. Později byla v pozmeněné podobě představena Národní galerií v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze. Cílem výstavy bylo vzbudit zájem o moderní umění, avšak výstava tento cíl překročila. Do diskuze znovu vešly otázky o svobodné tvorbě o tvorbě z vlastní zkušenosti, boji proti pokleslé realitě.

¹⁰¹ Jiří ŠOUŠA – Jaroslav ŠŮLA, *Peníze*, s. 175-182.

grafiku. Velice zdařilý návrh na 20 Kčs byl také od Ivana Strnada.¹⁰² Koncem roku 1968 proběhlo vypsaní celostátní, omezené a neanonymní soutěže na novou 500 Kč.¹⁰³ Soutěž měla zdlouhavý průběh, avšak některé návrhy byly po umělecké stránce velice zdařilé (Obr. č. 20, 21).¹⁰⁴ Na dvacetikoruně a dalších zmíněných návrzích se plně projevila doba uvolnění v šedesátých letech. Byly řešeny nekonvenčně a neideologicky a dávaly průchod autorovy fantazii při jejich tvorbě. Z těchto důvodů a ještě z důvodů nekompatibilitosti s již vydanými papírovými platidly nemohly být hodnotné návrhy uskutečněny. Následně vydaná papírová platidla se svou podobou a ztvárněním vrátila k předešlé formě papírových platidel.

Sedmdesátá léta shodila ze stolu veškeré projevy odlišnosti, provokace a projevy proti komunistické ideologii. Skončila polemika o moderním umění a obnovila se cesta k oficiálnímu státem podporovanému umění. Došlo k potlačení vyjádření vlastních pocitů. Skutečná kultura byla vytvářena mimo oficiální struktury. Neoficiální kultura plnila funkci kultury, která měla vést ke změně života. Celá neoficiální scéna byla definována jako duchovní postoj umělců a intelektuálů vyjádřený uměleckými prostředky.¹⁰⁵ Nevhodnost doby zasáhla opět do tvorby papírových platidel. Roku 1971 byla vypsaná celostátní, neomezená a anonymní soutěž na novou desetikorunu. Motivem dle zadání bylo dílo Pavla z Levoče a Vysoké Tatry. První cenu získal Oldřich Kulháněk, přesto se jeho ztvárnění nedostalo k realizaci z důvodů příliš náboženského motivu.¹⁰⁶ Po roce 1975 byli vybíráni k tvorbě papírových platidel umělci, kteří neměli závažnější kádrové poskvrnění. Dalším počinem jak zmírnit vliv umělců v tvorbě papírových platidel, bylo ustanovení Komise pro posuzování uměleckých návrhů na československé peníze.¹⁰⁷

Šedesátá léta, především jejich konec a nástup sedmdesátých let současně s nástupem oficiální kultury předznamenala vývoj v 80. letech. V 80. letech se jako únik ven ze společnosti staly akce konané mimo galerie, v otevřené krajině apod. Pořádaly se za účelem uvolnění, tvorby nesvázané normalizačními předpisy a udržení alespoň malého krůčku s modernou. Postmoderní umění přijalo funkci rozvraceče soudobých domá-

¹⁰² Srov. Věra NĚMEČKOVÁ, *Katalog návrhů československých papírových platidel z let 1918 – 1988*, in: Věra NĚMEČKOVÁ – Jiří PEKÁREK – Jaroslav ŠŮLA, *Nerealizované návrhy československých papírových platidel 1918 – 1988*, s. 59, č. 346 – 347.

¹⁰³ Jiří ŠOUŠA – Jaroslav Šůla, *Peníze*, s. 179.

¹⁰⁴ Především se jedná o návrhy Ivana Strnada a Bedřicha Lipenského, kteří za ně dostali v prvním kole III. cenu. Jejich návrhy realizovány nebyly. Srov. Věra NĚMEČKOVÁ, *Katalog*, s. 49, č. 256 – 259, 271 – 272.

¹⁰⁵ Jiří ŠEVČÍK – Pavlína MORGANOVÁ – Dagmar DUŠKOVÁ, *České umění*, s. 337-339.

¹⁰⁶ Jiří ŠOUŠA – Jaroslav Šůla, *Peníze*, s. 184 – 185.

¹⁰⁷ TAMTÉŽ, s. 187.

cích hodnot a dogmat. Konec 80. let představoval radikální transformaci společnosti a jejího umění. Umění a jeho umělecká díla již nemusela představovat pouze nástroj poznání.¹⁰⁸

Oldřich Kulháněk popsal v rozhovoru pozadí tvorby papírových platidel. Sice se již jednalo o federální koncepci papírových platidel, ale určitou výpověď o pozadí tvorby přináší. Do nominace osobností a ani do koncepcí papírových platidel nemohl zasahovat. Byl mu stanoven přesný „jízdni řád“, který musel dodržovat.¹⁰⁹

Papírová platidla vydaná po roce 1948 se dostala do přímé konfrontace s dobovým vnímáním výtvarného umění, respektive s požadovaným vnímáním výtvarného umění ideologicky zaměřeném. Papírová platidla začala ihned reagovat na novou politickou situaci. Při komparaci papírových platidel s vývojem výtvarného umění v poválečném Československu je zcela zřetelně vidět vzájemnou vazbu. Je zapotřebí si uvědomit, že papírová platidla a jejich vznik byl státem bedlivě sledován a kontrolován, proto nemohlo dojít k většímu projevu autorovy osobitosti a případnému modernějšímu řešení celé kompozice. Náměty papírových platidel byly ve výtvarných soutěžích předem určené. To svazovalo autorovi ruce při jejich tvorbě. Následné připomínky ze strany vlády, prezidenta a pracujících způsobily nucené přepracovávání návrhů. Došlo tak k nezájmu předních umělců k realizaci papírových platidel. Přes veškeré překážky, které kladly dobové normy a dogmata, lze vysledovat určitou tendenci zlomu v šedesátých letech, v době celkového uklidnění po padesátých letech a době následného utužení sedmdesátých let. Zlom nenastal pouze u dvacetikoruny vzoru 1970, ale určité tendence a náznaky lze vysledovat i u návrhů papírových platidel z přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Některé z nich jsou řešeny na svou dobu velice odvážně!

¹⁰⁸ Tereza PETIŠKOVÁ, *Československý socialistický realismus*, s. 340-341.

¹⁰⁹ *Záznam rozhovoru s akademickým malířem Oldřichem Kulhánkem v Ústavu hospodářských a sociálních dějin FFUK v Praze dne 28. července 2009*, in: Milan HLAVAČKA – Antoine MARES – Magdalena POKORNÁ (edd.), *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Opera instituti historici pragrae, Rada A – monographia, svazek 38, Praha 2011, s. 653-665, zde s. 653.

VII. Podvědomé vnímání papírových platidel

Papírová platidla, jako dokonalejší forma směnného prostředku, mají i druhou méně známou tvář, které je někdy záměrně zneužíváno. Hlavním posláním peněz jako takových je už od starověku uspokojit oboustrannou výměnu zboží a služeb mezi jejich uživateli. Mince a papírová platidla nejsou však pouhými nositeli určité hodnoty, jsou také nositeli určitého obrazu, textu a symboliky, jež podvědomě působí na jejich vnímání samotnými uživateli. Jak už bylo naznačeno v kapitole o vývoji papírových platidel do roku 1953, obrazy, texty a symbolika papírových platidel se neustále proměňují v závislosti na politické situaci v dané době a státu. Pro pochopení druhé tváře papírových platidel je zapotřebí popsat jejich podvědomé vnímání uživateli a dekodovat vnímání obrazů, textů a symboliky, které obsahují.

Peníze, ať už mince či papírová platidla, si získávají lidskou pozornost již od útlého dětství. Zikmund Freud přirovnal peníze k výkalům. Díky výkalům dítě získává moc nad svými rodiči a patří tak k jeho prvnímu majetku. Děti mají tendenci výkaly formovat a lisovat, i když se rodiče snaží tomu zabránit. V dospívání dítěte dochází k transformaci výkalů na finanční chování. Šetrnost je odvozena z radosti výkaly hromadit (první dětské úspory) a následně jejich utrácení pramení z radosti je uvolňovat.¹¹⁰

Ze sociálně psychologického hlediska je na penězích (chápáno všeobecně) nesmírně důležitý jejich vzhled. Papírová platidla jsou vnímána jako platidla s vyšší hodnotou, větší a dekorativnější papírová platidla jsou považována za hodnotnější. Starší lidé se mnohem hůře adaptují na jakékoli novoty.¹¹¹ Proto jakákoli změna či zásah do zažitého mechanismu papírových platidel není jednoduchou ani levnou záležitostí. Ke změnám dochází nejen na poli ekonomickém ale i na poli celospolečenském.

Z psychologického chápání jsou peníze složitým pojmem, nesoucí s sebou spleť významů vyjádřených spleť projevů. Peníze představují hodnocení výměny, ale vedlejší významy, které jsou zakotvené v každém jejich kousku, především jejich zdroj, forma provedení a sdělení ovlivňují způsob, jakým se použijí a snadno mohou ovlivnit jejich obecnou použitelnost.¹¹²

¹¹⁰ Stephen E. G. LEA – Roger M. TARPY – Paul WEBLEY, *Psychologie ekonomického chápání*, Praha 1994, s. 416.

¹¹¹ Zuzana HUBINKOVÁ a kol., *Psychologie a sociologie ekonomického chování*, Praha 2008, s. 154.

¹¹² Stephen E. G. LEA – Roger M. TARPY – Paul WEBLEY, *Psychologie*, s. 433-434.

VII. 1 Vnímání rozměru a hodnoty papírových platidel

Papírová platidla z celého světa si zachovávají jeden společný prvek a tím je vztah nominálu k rozměru papírového platidla. Hodnota versus rozměr mají vliv na vnímání papírových platidel lidmi. Lidé mají tendenci vycházet u ekvivalence hodnot z přímé externí vlastnosti. Snížením rozměru papírových platidel se snižuje i vnímání hodnoty platidla. Při nahrazení papírového platidla mincí se jeho hodnota snižuje na hodnotu „drobného“ a naopak.¹¹³ Peněžní reformou roku 1953, po opomenutí rozměrů papírových platidel, které se změnily jen zanedbatelně, přestaly platit mince o hodnotě 1 Kčs a 2 Kčs. Mince o hodnotě 1 Kč byly nahrazeny stávkou o stejné nominální hodnotě.¹¹⁴ Drobnou minci suplovala také stávka nezvyklého nominálu 3 Kčs. Z psychologického hlediska došlo ke zvýšení vnímané hodnoty jednokorunové stávky jakožto papírového platidla. Papírová platidla vzoru 1953 měla i menší nominální hodnoty, kde nejvyšším nominálem byla stokoruna. Před peněžní reformou obíhaly nejvyšší nominály v hodnotě 5000 Kčs. Zde je nutno vzít v potaz nepotřebnost vysokých nominálů při denním platebním styku z hlediska vysoké devalvace koruny peněžní reformou roku 1953. Výměnný poměr byl stanoven 5:1, avšak pouze do částky 300 Kč, nad 300 Kčs byl výměnný poměr 50:1.¹¹⁵ Snahou nové emise papírových platidel vzoru 1953 bylo navodit dojem větší platební schopnosti, což se nepodařilo, i přes oficiální propagandu, že nová platidla jsou symbolem ekonomického růstu Československa.¹¹⁶

Rozměr a odhad hodnoty papírového platidla není stejně vnímáno. Děti vnímají peníze větší, než jsou ve skutečnosti. Chudší děti vnímají vyšší nominály mnohem větší než děti z bohatších rodin.¹¹⁷ Děti se již od dětství dostávají do styku s penězi a ve škole se učí, jak s nimi zacházet.¹¹⁸ Papírová platidla, především vyšší nominály, se do rukou dětem často nedostávají, a pokud ano, tak v podobě nejnižších nominálů. Na dětskou vnímavost zcela určitě působila papírová platidla Československa v podobě desetikoruny vzoru 1960 a dvacetikoruny vzoru 1988, která se svým námětem zaměřila na dětské publikum. Desetikoruna vzoru 1960 na svém líci zobrazuje dvojici děvčátek (mičurinek), z nichž jedna je mladší a představuje venkovanku a druhá je starší, zobrazena jako

¹¹³ Stephen E. G. LEA – Roger M. TARPY – Paul WEBLEY, *Psychologie*, s. 432.

¹¹⁴ Mince o hodnotě 1 Kčs byla znovu zavedena a vrácena do oběhu roku 1957. Srov. Vlastislav NOVOTNÝ, *Mince Československa 1918-1993, České republiky a Slovenské republiky 1993-1996*, Hodonín 1996, s. 41.

¹¹⁵ Petr VOREL, *Od pražského groše*, s. 449.

¹¹⁶ Jiří ŠOUŠA – Jaroslav Šůla, *Peníze*, s. 69.

¹¹⁷ Stephen E. G. LEA – Roger M. TARPY – Paul WEBLEY, *Psychologie*, s. 445.

¹¹⁸ Zuzana HUBINKOVÁ a kol., *Psychologie*, s. 157-158.

pionýrka, která dává školení mladší (Obr. č. 12). Námět pionýra či pionýrky byl již dříve v hledáčku příprav poválečných papírových platidel. Jeho použití bylo zvažováno u pětisetkoruny typu B na počátku padesátých let. Nakonec nebyl námět pionýra či pionýrky pro pětisetkorunu doporučen. Pionýrská mládež jako námět byla doporučena na jiný nominál, na desetikorunu nebo pětitisícikorunu.¹¹⁹ Námět byl použit později právě u desetikoruny vzoru 1960. Jeho použití na desetikoruně není nahodilé, vždyť tento drobný nominál s námětem pionýrky hojně přicházel do platebního styku s dětmi, které většinou vstupovaly ve školním věku do mládežnické organizace Pionýra, který sloužil k ideologické výchově.¹²⁰ Desetikoruna platila dlouhých dvacet sedm let. Podobně jako desetikoruna, ne již však tak ideologicky, mohla působit i dvacetikoruna vzoru 1988 s námětem Jana Ámose Komenského jako zakladatele moderní didaktiky a „Otce národů“.

VII. 2 Obraz a jeho skrytá tvář

Obrazy čili náměty na papírových platidlech je zajímavé zkoumat hned z několika důvodů. Obraz je velmi vhodným médiem pro vytváření ideologií, které jsou do něho velmi často projektovány. Všudypřítomné ideologie pronikají do každodenního života člověka, aniž by si toho výrazně všiml. Příkladem jsou náměty na papírových platidlech. Ideologie jsou často spojovány s propagandou, která nutí člověka k určitým názorům, které se nemusí shodovat s jeho zájmy. Obraz je určitou formou reprezentace, jejímž prostřednictvím je člověk zapojován a získáván k vyznávání či odmítání určitých hodnot. Obraz je reklamní složkou, která vytváří povědomí o správných sociálních hodnotách apod.¹²¹ Při tvoření obrazu se využívá sociálních a estetických konvencí, které lze přirovnat k dopravním značkám. Po jejich osvojení se stávají přirozeností.¹²² Konvence většinou pracují se známou symbolikou a známými postavami. Takto volené konvence se stávají, obrazně řečeno, těsnopisem pro diváky, který se snaží navodit vztah mezi označujícím a označovaným za „přirozený“.¹²³ Náměty na papírových plati-

¹¹⁹ Archiv České národní banky, Státní banka československá, sign. S VII/a – 265, kart. 122, Poznámky pro diskusi soutěžní poroty s autory návrhů na 500 Kčs B, s. Medveckou a L. Ilečkem, v Praze 2. května 1952.

¹²⁰ Srov. Jan HRON (ed.), *Věčné časy*, s. 156.

¹²¹ Lisa CARTWRIGHT – Marita STURKEN, *Studia vizuální kultury*, Praha 2009, s. 32-33.

¹²² TAMTÉŽ, s. 36.

¹²³ TAMTÉŽ, s. 40.

dlech vydaných po roce 1948 využívají všech výše uvedených prostředků. Vyobrazením nových dobových konvencí v podobě rudoarmějce jako symbolu osvoboditele, dělníka a rolníka jako symbolu pokroku a lepšího zítřku apod. se snažily navodit pocit přirozenosti a ztotožnění se s režimem.

Vnímání ideologie je zakořeněno v teoriích Karla Marxe. Podle něho ti, kdo vlastní výrobní prostředky také kontrolují myšlenky a názory, které kolují v médiích. Karel Marx považoval ideologii za druh falešného vědomí, které je šířeno mocenskými elitami mezi masy, jež jsou poté bezmyšlenkovitě nuceni přijmout ideologický systém. Dnešní pohled na ideologii je méně kritický. Antonio Gramsci popisuje dominantní ideologie jako prezentaci „zdravého rozumu“, proto se dominantní ideologie v kultuře musí stále znovu potvrzovat z důvodů vzdoru. Připisuje-li se velká váha dominantní ideologii, může dojít k mýlce, že se z diváka stal naivní jedinec, který pasivně přijímá jakékoli myšlenky a hodnoty.¹²⁴ Náměty na papírových platidlech vydaných po roce 1948 se až do poloviny 80. let neměnily. Neustále utvrzovaly dominantní ideologii komunistického režimu. Že byly náměty pod ideologickou kontrolou, svědčí připomínky ze strany členů vlády a kontrolou pracujících.¹²⁵

Obrazy v sobě skrývají zakódované významy, které do nich byly vloženy při jejich tvorbě a které diváci dekódují. Diváci při dekódování významu obrazu nejčastěji reagují třemi způsoby. V prvním případě se divák zcela a bez výhrad pasivně ztotožní s významem obrazu. Tento případ nastává u malého množství diváků, jelikož žádná masová kultura nedokáže uspokojit kulturně specifické potřeby jedince. V druhém případě dochází u diváka k polemice o dominantním významu obrazu. Třetí způsob dekódování významu obrazu zaujímá opoziční postoj. Dochází k ignoraci a negativnímu stanovisku k obrazu. Třetí způsob dekódování významu obrazu lze spatřit u papírových platidel v podobě jinotajů, politicky podbarvených anekdot či reakce po roce 1989 na 100 Kčs s Klementem Gottwaldem (Obr. č. 17).¹²⁶

¹²⁴ Lisa CARTWRIGHT – Marita STURKEN, *Studia vizuální kultury*, Praha 2009, s. 78-80.

¹²⁵ K realizaci papírových platidel a jejich námětů se vyjadřovali členové vlády a prezident republiky. Řešilo se zobrazení dělníka, aby měl inteligentnější čelo, dále aby obloha vyjadřovala radost z úspěchu nad spoutáním přírodních živlů apod. Srov. Jiří ŠOUŠA – Jaroslav Šůla, *Peníze*, s. 83-103.

¹²⁶ Československá národní banka obdržela 600 dopisů s nesouhlasem vyobrazení K. Gottwalda na 100 Kčs. Vyskytly se i napodobeniny této stokoruny s portrétem Miloše Jakeše v trestaneckém oděvu místo K. Gottwalda. Srov. Jiří ŠOUŠA – Jiří ŠTAIF, *Obsahy, přesahy a kontexty české historické paměti: Symbolický život Františka Palackého na bankovkách*, in: Milan HLAVAČKA – Antoine MARES – Magdalena POKORNÁ (edd.), *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Opera institutů historici pragrae, Řada A – monographia, svazek 38, Praha 2011, s. 621-652, zde s. 636.

Dekódování významu obrazu se odehrává u diváka vědomě a nevědomě. Dochází k aktivaci divákových vzpomínek, vědomostí a kulturních vzorců, stejně jako obraz sám a dominantních významů, které k němu patří. Interpretace je tak neustálým zápasem mezi přijetím a odmítnutím významů a asociací, které se vztahují k danému obrazu prostřednictvím dominantní ideologie. Dochází k boji s dominantními významy, které byly zamýšlené jejich tvůrci a společenskými silami, a nahrazení dominantních významů za obecně a kulturně přijatelnější.¹²⁷

VII. 3 Psychologické pozadí „hladové koruny“

Peněžní reforma roku 1953 hluboce zasáhla celé spektrum obyvatelstva, nejvíce však poškodila skupinu obyvatelstva, která měla své úspory uložené v bance. Stát se takto obohatil o více než 14 miliard korun a pomohl umořit státní dluh.¹²⁸ Paradoxem bylo, že krátce před vyhlášením peněžní reformy ujišťoval prezident republiky Antonín Zápotocký, že k žádné peněžní reformě nedojde.¹²⁹ Komunistická strana československá se snažila celou situaci uklidnit a využívala k tomu všech možných prostředků. Obyvatelstvo bylo uklidňováno tím, že peněžní reforma postihla především „bývalé vykořisťovatele“, kterým zůstalo v rukou velké množství peněz. Přesto došlo k vlně nepokojů a stávek proti peněžní reformě a následně i proti komunistickému režimu, kterých bylo celkem zaznamenáno 130 a některé musely být rozehnány armádou a Lidovými milicemi.¹³⁰ Vzniklé nepokoje byly sledovány nejen režimy ale i veřejností sousedních zemí.¹³¹ Následovalo zatýkání, při kterém bylo zatčeno několik set obyvatel. Do osobních materiálů každého zaměstnance se zaznamenávalo, jaké stanovisko zaujal k peněžní reformě. Zmírnění dopadu peněžní reformy řešil stát prostřednictvím opakovaného snížení maloobchodních cen.¹³² Reakce ze strany Západu na sebe nenechala dlouho čekat. Využila veškerých problémů a nálad mezi obyvateli vzniklých peněžní reformou a jako ideologického tahu použila leták ve formě korunové státovky s nepřátelsky zaměřenými

¹²⁷ Lisa CARTWRIGHT – Marita STURKEN, *Studia*, s. 81.

¹²⁸ Jiří PERNES, *Dějiny*, s. 89-90.

¹²⁹ Jiří VYKOUKAL – Bohuslav LITERA – Miroslav TEJCHMAN, *Východ. Vznik vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, Praha 2000, s. 375.

¹³⁰ Jiří PERNES, *Dějiny*, s. 90-93.

¹³¹ Jiří VYKOUKAL – Bohuslav LITERA – Miroslav TEJCHMAN, *Východ*, s. 375.

¹³² Jiří PERNES, *Dějiny*, s. 93-94.

hesly proti státu (Obr. č. 22, 23).¹³³ Tyto letáky byly zasílány na území Československé republiky v balónech ze Spolkové republiky Německo.¹³⁴ Představa jaká byla reakce ze strany obyvatel a ze strany státu je nasnadě. Ze strany Československé národní banky byla nařízena nejvyšší kontrola. Letáky v přesné podobě korunové státovky se nesměly dále šířit a obíhat jako platidlo.¹³⁵ Bezesporu zajímavá reakce musela následovat u obyvatel, kteří si přečetli na „bankovce“ protistátní hesla, která zněla: „*HLADOVÁ KORUNA – DAR SOVĚTSKÉHO SVAZU. Je to důkaz vládní bezradnosti a bankrotu pětiletky, památce na to, oč Vás vláda okradla. Je to výzva k boji, povel, abyste proti slabosti režimu postavili sílu lidu a kladli odpor jak nejlépe můžete. Lid ostatních zemí, zotročených Sovětským svazem, se sjednocuje a připojí se k Vám ve Vašem zápase. Svobodný svět je s Vámi. Všechna moc náleží lidu!*“ Po otočení letáku na druhou stranu: „*ČEŠI A SLOVÁCI! Režim slábne a bojí se Vás. Moc je v lidu a lid stojí proti režimu. Sjednocujte a mobilizujte svoje síly! Pryč s kolchozy! Trvejte na právech dělnictva! Dnes si vymahejte ústupky, zítra svobodu!*“ Ze strany vydavatele letáků ve formě „bankovky“ bylo užito vysoce důmyslného psychologického prostředku s prvky reklamy. Korunová státoverka byla pro každého velice dobře známá a toho bylo využito. Hesla hlásající odpor ke státnímu režimu reagovala citlivě a přesto trefně na aktuální neduhy režimu. Moc letáku byla navíc umocněna negativní reakcí na peněžní reformu. Forma letáku v podobě bankovky sázela a zároveň zaručovala vydavateli, že si každý zaručeně všimne povalujících se „bankovek“ a nenechá je ležet z důvodu přirozenosti pro člověka.

Podle svědectví několika pamětníků vedle „hladové koruny“ existovaly nominály v hodnotě 3, 5, 10, 25, 50 a 100 Kčs.¹³⁶ Nikdy se však fyzicky nevyskytly a ani písemné prameny se o nich nezmiňují.

Papírová platidla měla bezesporu formovat myšlení obyvatelstva, v případě „hladové koruny“ ho motivovala opačným směrem.

¹³³ Archiv České národní banky, Státní banka československá, sign. S VII/a – 267, kart. 122, Letáky ve formě korunových platidel, 15.7.1953.

¹³⁴ Archiv České národní banky, Státní banka československá, sign. S VII/a – 267, kart. 122, Oběžník č. 21. / Napodobeniny platidel, 18. července 1953.

¹³⁵ Archiv České národní banky, Státní banka československá, sign. S VII/a – 267, kart. 122, Oběžník č. 21. / Napodobeniny platidel, 18. července 1953.

¹³⁶ Jaroslav ŠŮLA, *Známe „hladovou korunu“*. Existovaly ale také „hladová“ tříkoruna, pětikoruna, ...?, Sběratelské zprávy 79-80, Hradec Králové 1987, s. 270-273.

VIII. Jinotaje, pouhé posměšky či skrytý nesouhlas?

Na papírová platidla je možné pohlížet v několika rovinách, jak z odborného hlediska (numismatika, notafilie, statistika, umělecké vědy), tak z hlediska lidové tvořivosti. Odborné hledisko ve výzkumu převládá a často už není co zkoumat. Zde je kladen důraz na rovinu vnímání papírových platidel samotnými uživateli, obzvláště na hledisko jinotajného humoru.

Jinotaj je starší a dnes již méně užívané pojmenování metafory. S metaforou se setkáváme spíše v literárním prostředí, avšak lze ji najít prakticky všude, v literatuře, v obraze, ve filmu, v mluveném projevu a lidé ji s oblibou používají k vyjádření postranních myšlenek, narážek a úmyslů. Je to druh, dalo by se říci, určité nadsázky, skrytého významu, který lze bohatě využít jak ku prospěchu, tak k opačnému užití.

Metaforou lze vyjádřit opravdu mnoho, přitom jde o nenásilnou formu žertu, kterému zasvěcené skupiny rozumějí a mohou na něj ihned reagovat, v tom je jeho síla a druhá strana nerada tento druh dorozumívání se vidí a snaží se ho eliminovat, v nejlepším případě odstranit.

Metaforu je možné zařadit do symbolické komunikace, kterou hojně využívaly skupiny obyvatel smýšlející demokraticky – samozřejmě nelze do těchto skupin zařadit všechny jedince, někteří byly plně ztotožnění s režimem, další ho využívaly pouze k vlastnímu prospěchu a kariérnímu postupu, mnozí pouze tiše přihlíželi ze strachu z postihu a nechtěli mít zkrátka problémy, někteří politiku režimu nevnímali a bylo jim to takříkajíc jedno - k posměchu a vyjádření odporu vůči politickému zřízení v tehdejší Československu v letech 1948-1989.

Nelze říci, že se jinotaje vyhledávaly na papírových platidlech pouze a jen v době budování socialismu v tehdejší Československu. Jinotaje se nacházely na papírových platidlech již za první republiky a hledají se i na současných bankovkách. Také nelze říci, že se na papírových platidlech vyskytují úmyslně, i když existují příklady o užití jistých znaků a symbolů, které představují určitou konkrétní zájmovou skupinu.¹³⁷ Jinotaje ukryté v papírových platidlech platících v Československu v letech 1953-1989 nepředstavují však úmyslné zakomponování do obrazu tehdejších státovek a bankovek.

¹³⁷ Papírová platidla od Alfonse Muchy obsahují symboly a znaky Svobodných zednářů. Sám Alfons Mucha byl velmistrem zednářské lóže, takže užití těchto symbolů je více než úmyslné. Na 50Kč z roku 1929 je proto možné najít sedmkrát se opakující se číslo, srp, kladivo, kováře, písmeno omega ve výstřihu dívky s jablkem, ozubené kolo (Rotary klub), hvězdný kruh, rituálního kozla Bafometa. Také na dalších jeho papírových platidlech lze najít tyto symboly. Srov. Jiří PEKÁREK, *Peníze a jinotaje*, Merkur revue 10, Brno 2005, č. 5, s. 15.

Sami autoři se divili lidové vynalézavosti, která viděla, nebo spíše chtěla vidět posměšné narážky na politický systém státu.

Jinotaje byly vyhledávány na papírových platidlech spíše k pobavení. Československé obyvatelstvo mělo již zkušenosti s politickým děním v Rakousku-Uhersku, kde podobným způsobem dávalo svůj nesouhlas s tehdejší politikou najevo. Zde je možné vidět tradici určitého druhu humoru, který je tak příznačný pro obyvatelstvo českého a slovenského národa.¹³⁸

Ať již byly jinotaje hledány pro pobavení či zlehčení politické situace, dostávaly se do širokého podvědomí celého spektra obyvatel a formovaly tak jejich myšlenky. Pro svou lehkost a nenásilnost byly velice oblíbeným druhem humoru. U osob smýšlejících demokratickým způsobem vyvolávaly utvrzení jejich názorů, v opačném případě vyvolávaly vlnu nevole. Jejich neoblíbenost v táboře sympatizantů s komunistickým režimem došla tak daleko, že měla být ustanovena komise pro vyhledávání případných jinotajů!¹³⁹ Pokud jinotaje dospěly až do takovéto fáze, kdy se cíleně jejich vyhledáváním měla zabývat speciálně vytvořená komise, je značně evidentní, že nebyly jen tak obyčejným a nevinným prostředkem, jak se zdá být na první pohled.

Je zapotřebí podotknout pro utvoření si vážnosti tohoto druhu humoru, že papírové peníze jsou prostředkem dobře známým, pro každého dobře srozumitelným a hlavně masově používaným a oficiálně schváleným. Nelze je rychle stáhnout či zabavit jako letáky s protistátní agitací. Takže boj proti nim představoval bezvýhodnou situaci - „boj s větrnými mlýny“.

Při jejich výzkumu je proto nutné v nich hledat hlubší smysl a snažit se nejen o jejich pouhý popis, ale o reflektování politické situace, nálady ve společnosti, postojů k dění ve společnosti a další spoustě podnětů.

VIII. 1 Jinotaje a jejich začlenění do politicko-kulturních souvislostí

V roce 1953 proběhla v Československé republice tajně připravovaná peněžní reforma často označovaná za měnovou reformu. Rozdílnost těchto dvou termínů je značná, při měnové reformě dochází ke kompletní změně včetně přejmenování měnové

¹³⁸ Tento druh humoru dobře vystihuje čtyřdílný humoristický román *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* od Jaroslava Haška.

¹³⁹ Jiří PEKÁREK, *Peníze*, Merkur revue 10, Brno 2005, č. 5, s. 16.

jednotky, k čemuž však nedošlo. Došlo pouze k odpoutání československé měny od amerického dolaru a připoutání se k sovětskému rublu. Peněžní reforma přinesla s sebou logicky nové státopvky a bankovky s novou obrazovou tematikou poplatnou novým ideálům poválečné doby. Nová papírová platidla byla tajně tištěná v Sovětském svazu za kooperace obou států, jejich sovětský vzor se však nedá zapřít. Zajímavostí zůstává, že doposud v odborné literatuře nebyly popsány žádné jinotaje ukryté v jejich obrazové náplni. Jinotaje u této emise (1953) nejsou totiž známé ani mezi pamětníky. Přitom peněžní reforma vyvolala mezi obyvateli velkou nevoli a řadu protestů, stávek a demonstrací, které byly okamžitě potírány.¹⁴⁰ Otázkou zůstává do jaké míry a z jakých důvodů se jinotaje na této emisi nevyskytují. Zda byl při jejich výrobě dáván zřetel na možné objevení negativních jinotajů a žádné se na nich nevyskytují či pro tento humor nedozrála příhodná doba? Jde pouze o hypotézu, která se už asi s velkou pravděpodobností nedokáže osvětlit.

Po roce 1953 (po smrti J. V. Stalina) dochází v sovětských satelitech k etapě, kterou lze označit za národní komunismus (1953-1968). Každý stát měl právo uplatnit svou vlastní cestu k socialismu.¹⁴¹ Celkově lze 60. léta charakterizovat v celosvětovém měřítku za období určitého uvolnění v politice i v kultuře, hlavními projevy byly: kulturní a společenská revolta mládeže, rovnováha moci světa bipolárně rozděleného mezi dvě supervelmoci - USA a SSSR, hnutí hippies, sexuální revoluce, vzestup popularity drog mezi mládeží atd. Také v Československu došlo k všeobecnému uvolnění ve společnosti, což vyvrcholilo jeho vojenským potlačením vojsky Varšavské smlouvy roku 1968. Nutno připomenout předešlé masové nepokoje proti komunistickému režimu a jejich vojenské potlačení vojsky Varšavské smlouvy v těchto zemích – NDR 1953, Maďarsko 1956, Polsko 1956, Československo 1968.¹⁴² Všeobecné uvolnění společnosti a sovětské zásahy proti reformě smýšlejícím obyvatelům vedlo k zesílení odporu proti režimu, z toho plyne i příhodnější doba pro vyhledávání jinotajného humoru jako známku nesouhlasu.

¹⁴⁰ Stávkový propukly hned v několika závodech. Mezi největší lze zahrnout stávky v ČKD Praha-Vysočany, v ostravských dolech, v železárnách v Třinci, v motocyklových závodech ČZ Strakonice, v Závodech V. I. Lenina (dříve Škodovy závody). Srov. Jaroslav ŠŮLA, *Z ohlasů peněžní reformy v roce 1953*, Sběratelské zprávy 63, Hradec Králové 1990, s. 75-76.

¹⁴¹ Norman DAVIES, *Evropa*, s. 1112.

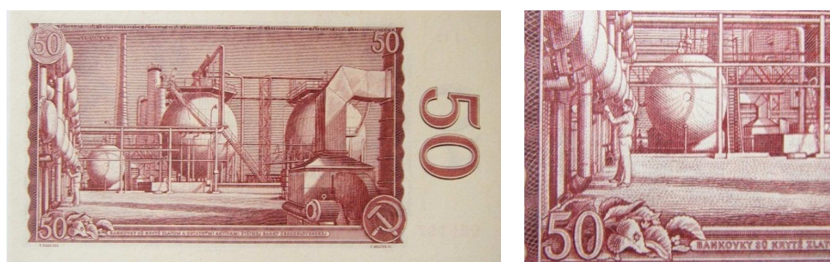
¹⁴² Norman DAVIES, *Evropa*, s. 113-114.

Nejstarší bankovkou ze šedesátých let, na které se vyskytuje jinotaj, je 100 Kč z roku 1961, musí se však upozornit na jeho vulgaritu. Ve znázornění ženy – družstevnice, jakožto zástupkyně svazku rolníků, byl hledán falus, přesněji z její levé horní končetiny. V tomto případě jde pouze o vulgaritu zesměšňující námět bankovky, tudíž zesměšňující celé ideové ztvárnění svazku dělnictva a rolnictva (Obr. č. 24).¹⁴³

Obr. č. 24: Postupné rozklíčování vulgárního jinotaje ukrytého na 100 Kčs z roku 1961.

Druhým jinotajem tentokrát ukrytým na rubu 50 Kčs z roku 1964 je malá postavička dělníka v levém dolním rohu. Tématem rubové strany jsou slovenské rafinérie závodu Slovnaft. Vtipem bylo, že dělník v baretu byl přistižen při krádeži benzínu, tzn. při rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví (Obr. č. 25).

Obr. č. 25: Detail rubního vyobrazení s dělníkem přistiženého při krádeži.

Rozkrádání majetku v socialistickém

vlastnictví bylo jedním z nejvyšších možných zločinů spáchaných v tehdejší ČSSR.¹⁴⁴

Po roce 1968 a začátkem 70. let začala doba normalizace, kdy došlo k utužení komunistického režimu, k čistkám v KČS a obnovení cenzury.¹⁴⁵ Pro většinu obyvatelstva, i když zrovna nebyli straníky KSČ, představovala doba před normalizací příjemné oživení společenského života, dobu „socialismu s lidskou tvář“.¹⁴⁶ Normalizace představovala dobu celkového napětí ve společnosti, odporu vůči státnímu režimu a antisovětské náladě.¹⁴⁶ Tato doba se stala příznivou nejen pro jinotajný humor ale i pro samizdat, disent a další formy antikomunistické reakce. S tímto kontextem lze logicky spatřit

¹⁴³ Záznam vyprávění Ing. Zdeňka Štěpančíka ze dne 5. dubna 2013.

¹⁴⁴ Tomáš GRIVNA, *Trestní právo hmotné*, In: Michal Bobek – Pavel Molek – Vojtěch Šimíček (edd.), *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Brno 2009, s. 553-581, zde s. 575-577.

eminentní vzrůst a zájem o jinotaje skryté v papírových platidlech, které bezprostředně reagovaly na politické události roku 1968.

V roce 1971 přišla do oběhu nová 20 Kčs vzoru 1970, jako náhrada za dosud platnou 25 Kčs, která byla přijímána československým obyvatelstvem s velkou nechtí pro svůj nevžitý nominál.¹⁴⁷ Nominál 20 Kčs zapadající do desetinné soustavy byl nelogicky odstraněn po peněžní reformě roku 1953, přesto veřejnost přijala novou bankovku se značnou nevolí. Bylo jí vytýkáno, že svým vzhledem vypadá jako los a hlavně, že Jan Žižka má zakryté levé oko oproti předešlé 25 Kčs, kde měl Jan Žižka zakryté oko pravé (Obr. č. 26).

Obr. č. 26: Detail portrétu Jana Žižky z Trocnova na nové 20 Kčs a staré 25 Kčs.

Negativně působilo též její moderní výtvarné zpracování.¹⁴⁸ V jejím námětu tj. bustě Jana Žižky z Trocnova byl po jejím otočení o 180° a zakrytí levé poloviny busty nalezen portrét zpěvačky Heleny Vondráčkové, české političky Milady Horákové a kata Milady Horákové (obr. č. 27). Dalším jinotajem bylo dokonce i zašifrované datum vstupu vojsk Varšavské smlouvy 21. 8. 1968 do ČSSR. Jinotaj s datem 21. 8. 1968 nenechal klidným ani vrchního ředitele, jenž byl nadřizeným J. Pekárka, který měl na starosti organizační přípravu vydání nových platidel. Nadřizený konstatoval, že zašifrované datum 21. 8. 1968 opravdu vidí. Po připomenutí, že nátisk bankovky již nedávno svým podpisem potvrdil, přestal datum 21. 8. 1968 vidět.¹⁴⁹

Obr. č. 27: V bustě Jana Žižky z Trocnova byl hledán portrét zpěvačky Heleny Vondráčkové, političky Milady Horákové a kata Milady Horákové.

O této bankovce je nutné podotknout, že o ní kolovala spousta dalších politicky podbarvených anekdot. Jednou z nich byla anekdota o motivu rubu bankovky s husitským vojskem: „Kde je tu zdravé jádro a kdo ho vede? Přece slepý (Žižka) a

¹⁴⁵ Josef KALVODA, *Role Československa v sovětské strategii*, Kladno 1999, s. 297.

¹⁴⁶ TAMTÉŽ, s. 295.

¹⁴⁷ Ivan VÁPENKA, *Nová dvacetikorunová bankovka – vzor 1970*, Numismatické listy 26, 1971, s. 113.

¹⁴⁸ TAMTÉŽ, s. 114-115.

¹⁴⁹ Jiří PEKÁREK, *Peníze*, s. 15.

kněz, co má obě ruce levé.“ (Obr. č. 28)¹⁵⁰ Anekdota narážela na rozdělení stranických struktur po roce 1968, kdy došlo k čistkám ve všech strukturách KSČ, armády atd. Tehdy se stranické struktury dělily na zdravé jádro a pravicově orientované, kterých bylo nutno se zbavit.

Obr. č. 28: Detail rubové strany 20 Kčs bankovky s průvodem husitského vojska vedeného knězem, který má skutečně obě ruce levé.

Skrze tento vtíp se celý motiv kněze s oběma levýma rukama dostal na projednání do federální vlády. Po vyšetření celého incidentu se došlo k závěru, že autor návrhu je nevinný. Za vše mohl autor Janíček Zmílelý z Písku, který list s husitským vojskem na konci 15. století namaloval. Ministr financí musel celý renonc vysvětlit vládě, která ho přijala bez připomínek s tím, že příště jí musejí být návrhy předložené k realizaci předloženy k odsouhlasení.¹⁵¹

V 80. letech byla do oběhu vpouštěna dlouho očekávaná kompletní série papírových platidel, která měla svými novými náměty znázorňovat novou dobu, dobu rozkvětu, kultury a vzdělání, avšak ani tato série neunikla ze strany uživatelů politickým nárážkám a vyhledávání jinotajů s politickým podtextem jako reakci nesouhlasu. Dalo by se říci, že zájem v době hroučícího se systému naopak vzrostl.

Jako první byla do oběhu vpuštěna tisícikoruna vzoru 1985, na jejímž líci byl vyobrazen hudební skladatel Bedřich Smetana. Lidská fantasie a představitivost na sebe dlouho nedala čekat. V plnovousu Bedřicha Smetany se objevil symbol amerického dolaru, který lze vysvětlit jako symbol západní kultury (Obr. č. 29).¹⁵²

Obr. č. 29: Plnovous Bedřicha Smetany s vytaženými konturami amerického dolaru.

¹⁵⁰ Jiří PEKÁREK, *Peníze*, s. 15.

¹⁵¹ TAMTÉŽ, s. 15

¹⁵² Dostupné na: <http://kulm.ic.cz/clanky/zajimavosti/jinotaje1>

Rubovou stranu bankovky musel autor Albín Brunovský několikrát předělávat. Nakonec zvítězil námět Vyšehradu, kde lidová tvořivost a představivost opět reagovala. Pod skalním srázem Vyšehradu se objevil sovětský tank.¹⁵³ Motiv sovětského tanku bez pochyby znázorňoval události v Československu roku 1968 a následnou intervenci vojenských jednotek varšavské smlouvy na jeho území, s níž většina obyvatelstva tvrdě nesouhlasila a vnímala ji jako omezení lidských práv a svobod (Obr. č. 30).

Obr. č. 30:
Motiv sovětského tanku a jeho detailu.

Sovětský tank nebyl jediným motivem na rubu bankovky, který reagoval na politický systém v zemi. Vedle tanku byla spatřována monstrance ze dvou zrcadlových pestrobarevných giloší (Obr. č. 31).¹⁵⁴ Monstrance, pomůcka při výkonu křesťanského náboženského obřadu, byla symbolem náboženské svobody, která byla v Československu po roce 1948 ze strany vládní moci tvrdě utlačována a perzekuována. Došlo k porušení svobody náboženského vyznání, perzekuci katolické církve, likvidaci církevních řádů, omezení výuky náboženství na školách a k jiným postihům, jež tvrdě zasáhly do běžného života občanů.¹⁵⁵

Obr. č. 31: Detail rubu 1000,- Kčs s pestrobarevnou giloší, jež vyvolávala v lidské představivosti podobu církevní schránky na uložení proměněné hostie – monstrance.

Vedle tisícikoruny, která se dostala do oběhu roku 1985, se do povědomí občanů vryly další dvě bankovky, 10 Kčs 1986 a 50 Kčs 1987, a to pro svou vulgární náplň, kterou jim propůjčili sami uživatelé.

Desetikoruna z roku 1986 s motivem Pavola Országha Hviezdoslava na líci a oravskou krajinou na rubu byla ověřena spíše vulgární narážkou než vtipem: „Víte,

¹⁵³ Jiří PEKÁREK, *Peníze*, s. 16.

¹⁵⁴ TAMTÉŽ, s. 15.

¹⁵⁵ Srov. Karel, KAPLAN – Pavel, PALEČEK, *Komunistický režim a politické procesy v Československu*, Brno 1998, s. 31-33.

proč se Pavol Országh Hviezdoslav tváří tak nešťastně, protože má ptáka vzadu.“¹⁵⁶ Na rubu bankovky je totiž v popředí vyobrazen stojící opeřenec (Obr. č. 32). I v této vulgární narážce lze pociťovat celkovou náladu mezi obyvatelstvem. Za zmínku stojí, že této vulgární narážky bylo použito ve filmu *Bony a klid*, který vznikl v roce 1987, to znamená v bezprostředním časovém odstupu od vydání bankovky, tudíž lze tuto narážku považovat za autentickou. Film byl ve své době nepřijatelný pro svůj obsah, proto byl neschválen a putoval do trezoru, avšak z trezoru unikl nelegální cestou a šířil se

v podobě VHS. Po masovém výskytu mezi obyvateli byl film zařazen do kin.¹⁵⁷

Obr. č. 32: Líc a rub 10 Kčs 1986 s motivem Pavola Országha Hviezdoslava a oravskou krajinou.

Desetikoruna ukryvala na svém rubu ještě jeden jinotaj. Oravská krajina s dominující horou Velký Choč představovala hlavu kouřícího indiána s oblaky dýmu stoupajícího vzhůru (Obr. č. 33).¹⁵⁸ Indián, původní obyvatel kontinentu Severní a Jižní Ameriky, tak bezesporu provokativně poukazoval na svobodu a nezávislost tamního státního uspořádání.

Obr. č. 33: Detail rubové strany 10 Kčs 1986 s jinotajem hlavy kouřícího indiána.

U padesátikoruny 1987 tomu bylo s jinotaji trochu složitější, ne snad pro svou složitost nalézt utajený vtíp ale pro svou vulgaritu. Na líci s motivem Ludovíta Štúra byl hledán falus v jeho pravém rameni (Obr. č. 34).¹⁵⁹

Obr. č. 34: Postupné rozklíčování vulgárního jinotaje na 50 Kčs 1987.

¹⁵⁶ *Bony a klid*, 1987.

¹⁵⁷ Dostupné na: <http://www.csfd.cz/film/7037-bony-a-klid>

¹⁵⁸ Dostupné na: <http://kulm.ic.cz/clanky/zajimavosti/jinotaje1>

¹⁵⁹ Záznam vyprávění Stanislava Hejdy ze dne 10. dubna 2013.

Poslední bankovkou uzavírající cyklus utajeného vtipu na papírových platidlech je známá stokoruna s vyobrazením prvního dělnického prezidenta Klementa Gottwalda, jež se dostala do oběhu v říjnu roku 1989, těsně před datem Sametové revoluce a následných společenských změn. Z takto vzniklé situace byl tisk bankovky 4. prosince 1989 zastaven a nahrazen obnovením tisku stokoruny vzoru 1961.¹⁶⁰ Pro svou neoblibu u občanů díky své brčálově zelené barvě a motivu Klementa Gottwalda byla bankovka ze strany uživatelů poškozována rozličnými malůvkami zesměšňující prvního dělnického prezidenta. Jinotaj hledaný na této bankovce spočíval v triku přeložení bankovky na tři části v horizontální poloze. Takto vzniklý komicky vyhlížející portrét Klementa Gottwalda připomínal E.T. mimozemšťana z amerického sci-fi filmu z roku 1982 (Obr. č. 35).¹⁶¹ Stokoruna s Klementem Gottwaldem představuje poslední projevený nesouhlas se státním uspořádáním v Československu před následnou Sametovou revolucí a změnou politického uspořádání.

Obr. č. 35: Klement Gottwald vyhlížející na složené stokoruně jako E.T. mimozemšťan.

Jinotaje byly a jsou vyhledávány i v současné době na našich současných papírových platidlech. Při celkovém zhodnocení vyhledávání jinotajů od vzniku Československé republiky do současnosti je na první pohled evidentně vidět největší výskyt jinotajů a posměšných narážek u papírových platidel vydaných v letech 1961-1989, z toho je největší pozornost věnována papírovým platidlům poslední vydané série, tj. bankovkám vzoru 1985-1989. Není proto nahodilé považovat jinotaje pouze za nevinný žert, ale jako nenásilný nástroj vyjádření nesouhlasu k politickému uspořádání. O tom, že jinotaje nenechaly klidně spát samotného vydavatele papírových platidel, svědčí návrh na ustanovení zvláštní komise pro jejich cílené vyhledávání. Zvýšenou pozornost věnovanou poslední sérii bankovek lze vysvětlit poměrně logicky. Sílící tlak ve společnosti a to nejenom na území ČSSR ale v celém socialistickém bloku způsobil sílící vlnu odporu proti socialistickému zřízení, které se projevilo i v menší míře na socialistických bankovkách. Jinotaje se proto musí považovat za nenásilné ale přesto za důvtipné nástroje odporu, které jsou tak vlastní české kultuře.

¹⁶⁰ Jan, BAJER – Jindřich, HOLNA – Aleš, KOHOUT, *Papírová platidla*, s.161.

¹⁶¹ Dostupné na: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10176269182-retro/209411000360025>

IX. Závěr

Tématem předkládané diplomové práce byla československá papírová platidla vydaná po roce 1948 a jejich dalšího vývoje až do roku 1989. Hlavním cílem této práce bylo zachytit papírová platidla v roli pamětníka dané doby a jejich reflexi politických a kulturních událostí. Hlavními zdroji pro uchopení tématu se stala samotná papírová platidla a archivní prameny. Při výzkumu papírových platidel byla využita jejich komparace s dobovými médii v podobě plakátů, filmů, literatury a v neposlední řadě výpověďmi žijících pamětníků.

Práce přinesla zcela nový pohled na papírová platidla hned v několika rovinách.

První rovinou a tou nejdůležitější je námětová náplň papírových platidel. Předkládaná diplomová práce kategorizovala základní okruh námětové náplně papírových platidel. Základní okruh námětové náplně ukázal, že nejdůležitějšími náměty byly náměty oslavující boj za svobodu a osvobození Československa, boje o politickou moc a vítězství pracujícího lidu, budování a rozvoje republiky a socialismu a nakonec náměty s kulturní tematikou. Dále práce ukázala využití námětové náplně ze strany komunistického režimu k agitačním účelům, řešení aktuálních problémů a prezentaci dosažených výdobytků. Zde je možné zmínit námět horníka, který agitoval za příliv pracovních sil do těžkého průmyslu, nebo ženu traktoristku, která lákala ženy za volant „mírových tanků“, či dvojici děvčátek „mičurinek“, jež měla nabádat ke vstupu do Pionýra.

Vedle námětové náplně předkládaná práce poukázala na důležitost textové náplně a jejího smyslu výzkumu, na jehož základě bylo možné rekonstruovat demografické složení obyvatel Československa v několika časových úsecích.

Další rovinou, která byla prací osvětlena, byla sféra sovětského vlivu na papírová platidla. Bylo ukázáno, že zásahy do nominálního složení papírových platidel neprobíhaly pouze v Československu, ale že podobný problém byl například v Bulharsku a Rumunsku, kde nikdy předtím prosovětské nominální hodnoty v podobě 3 a 25 neobíhaly a následně musely být z neoblíbenosti zrušeny.

Předkládaná práce ukázala, že i přes státem podporované umění socialistického realismu se v době uvolnění šedesátých let vyskytly návrhy na papírová platidla zcela svobodomyšlně a bez zásahu ideologických pracovníků zpracované, avšak počínající doba normalizace nedovolila jejich další realizaci.

Poslední rovina prezentuje papírová platidla jako psychologické médium. Psychologického média v podobě papírových platidel nabylo využito pouze českosloven-

ským komunistickým režimem, nýbrž protistranou z kapitalistického světa v podobě letáku, který byl přesnou kopií korunové státočky s protistátními hesly. Takzvaná „hladová koruna“ se měla infiltrovat do každodenního oběhu a způsobit protirežimní reakci.

Na závěr lze dodat, že předkládaná diplomová práce podchytila dva dosud nepublikované jinotaje.

X. Seznam použitých pramenů a literatury

X. 1 Archivní prameny

Archiv České národní banky, Státní banka československá, sign. S VII/a – 265, kart. 122, Poznámky pro diskusi soutěžní poroty s autory návrhů na 500 Kčs B, s. Medveckou a L. Ilečkem, v Praze 2. května 1952.

Archiv České národní banky, Státní banka československá, sign. S VII/a – 267, kart. 122, Letáky ve formě korunových platidel, 15. 7. 1953.

Archiv České národní banky, Státní banka československá, sign. S VII/a – 267, kart. 122, Oběžník č. 21. / Napodobeniny platidel, 18. července 1953.

Archiv České národní banky, Státní banka československá, sign. S VII/a – 271, kart. 122, Úhrada hodnoty státovek a mincí vzatých oběhem, v Praze dne 28. dubna 1955.

Archiv České národní banky, Státní banka československá, sign. S VII/a – 271, kart. 122, Nová platidla 50 Kčs tvaru C. – Guilochové komposice, v Praze dne 18. října 1950.

Československá papírová platidla vydaná v rozmezí 1948 – 1989.

Soukromý archiv autora, záznam vyprávění Stanislava Hejdy (*1943) ze dne 10. dubna 2013, záznam vyprávění Ing. Zdeňka Štěpančíka (*1962) ze dne 5. dubna 2013.

X. 2 Literatura

BAJER, Jan – HOLNA, Jindřich – KOHOUT, Aleš, *Papírová platidla Československa, České a Slovenské republiky 1919 – 2010*, Praha 2010.

BAJER, Jan, *Dva návrhy na československé peníze z padesátých let*, Notafilie 36, Praha 1997, s. 1-3.

BAJER, Jan, *Ještě k bankovkám vzoru 1953*, Notafilie 33, Praha 1992, s. 31-32.

BAJER, Jan, *A zase ta zelená stovka*, Notafilie 33, Praha 1992, s. 32.

BAJER, Jan, *Povídání o nevydaných aneb bankovky, které nikdy neplatily*, Sběratelské zprávy 67, Hradec Králové 1991. s. 196-211.

BAJER, Jan, *Kubánská platidla 1915-1981*, Hradec Králové 1982.

BAJER, Jan, *Cizí papírová platidla na československém území 1938-1945*, Praha 1980.

- BAJER, Jan, *Papírová platidla Československa 1919-1976*, Praha 1979.
- BAJER, Jan, *Emise státovek 1953 a 1961*, Bankovka V, Praha 1974, s. 10-13.
- BAJER, Jan, *Maďarsko, katalog papírových platidel 1848-1849 a 1918-1971*, Praha 1972.
- BLŮMLOVÁ, Dagmar, „Přišli včas jak legendární vojska z dávných kronik“ (*Podíl umělecké reflexe května 1945 na formování české závislosti na Sovětském svazu*), in: *L'ombra della Russia sull'Europa centro-orientale*, CESPoM 13, Viterbo 2007, s. 353-368.
- BRUCE II, Colin R. - SHAFER, Neil (edd.), *Standard catalog of world paper money by Albert Pick. Fourth Edition – Volume Two*, Iola 1982.
- CARTWRIGHT, Lisa – STURKEN, Marita, *Studia vizuální kultury*, Praha 2009.
- DANĚK, Jiří – HOLNA, Jindřich, *Československá nouzová a táborová papírová platidla 1914 – 1945*, Praha 2006.
- DAVIES, Norman, *Evropa. Dějiny jednoho kontinentu*, Praha 2005.
- FILLA, Emil, *Zápasy a boje*, Student IV., 1968, č. 17, s. 4-5.
- FILLA, Emil, *Zápasy a boje*, Student IV., 1968, č. 18, s. 10-11.
- GRŮVNA, Tomáš, *Trestní právo hmotné*, In: Michal Bobek – Pavel Molek – Vojtěch Šimíček (edd.), *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Brno 2009, s. 553-581.
- HLINKA, Bohumil – RADOMĚRSKÝ, Pavel, *Peníze celého světa*, Praha 1987.
- HRON, Jan (ed.), *Věčné časy. Československé totalitní roky*, Praha 2009.
- HUBINKOVÁ, Zuzana a kol., *Psychologie a sociologie ekonomického chování*, Praha 2008.
- CHVOJKA, Jiří, *Několik poznámek k našim bankovkám a státovkám emisí 1953 – 1961*, Notafilie 37, Praha 2001, s. 18-28.
- JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav, *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1*, Praha 1992.
- KALVODA, Josef, *Role Československa v sovětské strategii*, Kladno 1999.
- KAPLAN, Karel – PALEČEK, Pavel, *Komunistický režim a politické procesy v Československu*, Brno 1998.
- KARASIEWCZ, Vít, *Bankovní vzory a perforace papírových platidel Československa 1919 – 1993*, Praha 2010.
- KOHOUT, Pavel, *Tři knihy veršů*, Praha 1955.

- KOPECKÝ, Václav, *Převýchova národa v duchu socialismu. Z projevu soudruha V. Kopeckého na XI. sjezdu KSČ, Tvorba XVIII, 1949, č. 23, s. 527.*
- KURZ, Karel, *Úvod do antické numismatiky I. Řecké mince, Praha 1982.*
- LEA, Stephen E. G. – TARPY, Roger M. – WEBLEY, Paul, *Psychologie ekonomického chápání, Praha 1994.*
- MIXA, Miroslav, *Starosti s papírovými penězi ČSR za II. světové války, Hradec Králové 1983.*
- MORAVEC, Jaroslav, *Bankovkové kolky vzoru 1962, Merkur revue 7, Brno 2002, č. 2, příloha.*
- MORAVEC, Jaroslav, *Náhradní platidla z roku 1962, Notafilie 37, Praha 2001, s. 1-10.*
- MORAVEC, Jaroslav, *100 Kč vzoru 1961 z tiskárny Goznak v Moskvě, Merkur revue 5, Brno 2000, č. 6, s. 19-21.*
- MORAVEC, Jaroslav, *Náhradní platidla z roku 1962, Merkur revue 5, Brno 2000, č. 1, s. 20-22.*
- MORAVEC, Jaroslav, *Nevydané státočky a bankovky tzv. emise C II, Merkur revue 5, Brno 1999, č. 6, s. 24-25.*
- NEJEDLÝ, Zdeněk, *O realismu pravém a nepravém, Var I, č. 8, 15. 7. 1948, s. 225-232.*
- NĚMEČKOVÁ, Věra, *Naše měna a peníze v zajetí politiky 1938 – 1947. O Československé měnové reformě 1945, Praha 2008.*
- NĚMEČKOVÁ, Věra, *Katalog návrhů československých papírových platidel z let 1918 – 1988, in: Věra Němečková – Jiří Pekárek – Jaroslav Šůla, Nerealizované návrhy československých papírových platidel 1918 – 1988, Výstavní katalog, Hradec Králové 1991, s. 15-80.*
- NOVOTNÝ, Vlastislav, *Mince Československa 1918 – 1993, České republiky a Slovenské republiky 1993 – 1996, Hodonín 1996.*
- PEHR, Michal, *Zápas o nové Československo 1939 – 1946. Válečné představy a poválečná realita, Praha 2011.*
- PEKÁREK, Jiří, *Peníze a jinotaje, Merkur revue 10, Brno 2005, č. 5, s. 15-16.*
- PEKÁREK, Jiří, *Emise československých bankovek 1985 – 1989, Sběratelské zprávy 69, Hradec Králové 1992, s. 262-268.*

- PEKÁREK, Jiří, *K výtvarnosti československých státovek a bankovek*, in: Věra Němečková – Jiří Pekárek – Jaroslav Šůla, *Nerealizované návrhy československých papírových platidel 1918 – 1988*, Výstavní katalog, Hradec Králové 1991, s. 5-14.
- PERNES, Jiří, *Dějiny Československa očima Dikobrazu 1945-1990*, Brno 2003.
- PETIŠKOVÁ, Tereza, *Československý socialistický realismus 1948 – 1958*, Praha 2002. (katalog k výstavě)
- PETRÁŇ, Zdeněk – RADOMĚRSKÝ, Pavel, *Encyklopedie české numismatiky*, Praha 1996.
- SEDLÁŘ, Jaroslav, *Realistické malířství 19. století*, Bratislava 1979.
- SEKORA, Ondřej, *O traktoru, který se splášil*, Praha 1953.
- SÉM, Julius, *Papírové peníze na území Československa 1762-1975*, Hradec Králové 1977.
- SÉM, Julius, *Poznáváme a sbíráme papírové peníze*, Hradec Králové 1974.
- SÉM, Julius, *Socialistická stokoruna „atomového věku“*, Numismatické listy 18, Praha 1963, č. 1 s.19-20.
- STANĚK, Jaroslav – BAJER, Jan, *Peníze v českých zemích. Přehled mincí a papírových platidel v dějinných a hospodářských souvislostech od 10. století dodnes*, Praha 1995.
- STURKEN, Marita – CARTWRIGHT, Lisa, *Studia vizuální kultury*, Praha 2009.
- ŠČIPAČEV, Stěpan, *Pavlík Morozov*, Praha 1952.
- ŠEVČÍK, Jiří – MORGANOVÁ, Pavlína – DUŠKOVÁ, Dagmar, *České umění 1938 – 1989. Programy, kritické texty, dokumenty*, Praha 2011.
- ŠOLTA, Vladimír, *K některým otázkám socialistického realismu ve výtvarném umění*, *Výtvarné umění I, 1950-1951*, č. 3, s. 108-132.
- ŠOUŠA, Jiří – ŠTAIF, Jiří, *Obsahy, přesahy a kontexty české historické paměti: Symbolický život Františka Palackého na bankovkách*, in: Milan HLAVAČKA – Antoine MARES – Magdalena POKORNÁ (edd.), *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Opera instituti historici pragrae, Řada A – monographia, svazek 38, Praha 2011, s. 621-652.
- ŠOUŠA, Jiří - ŠŮLA, Jaroslav, *Peníze v proměnách moderní doby. Tvorba československých bankovek v letech 1945 – 1989*, Praha – Pelhřimov 2006.
- ŠOUŠA, Jiří - ŠŮLA, Jaroslav, *Přípravy československých měditiskových bankovek 100 Kč a 50 Kčs v letech 1953 (1958) až 1959 (1961)*, Merkur revue X, Brno 2005, č. 2, s. 24-29.

- ŠOUŠA, Jiří - ŠŮLA, Jaroslav, *Přípravy a emise československých měditiskových bankovek v letech 1953 (1958) až 1959 (1961) (Prvá obměna ofsetových bankovek vzoru 1953 za bankovky měditiskové)*, Muzejní a vlastivědná práce 42, Praha 2004, s. 145-168.
- ŠOUŠA, Jiří - ŠŮLA, Jaroslav, *Příprava československých měditiskových bankovek v hodnotě 50 Kčs a 100 Kč v letech 1959 (1962) až 1965 (Dovršení úsilí československé vlády o vydání mírových, definitivních hlubotiskových bankovek po II. světové válce)*, Sborník prací východočeských archivů 9, Zámrsk 2004, s. 163-196.
- ŠOUŠA, Jiří - ŠŮLA, Jaroslav, *Příprava (definitivních) československých bankovek v letech 1945 – 1953*, Sborník archivních prací 53, Praha 2003, č. 1, s. 61-127.
- ŠTOLL, Ladislav, *Socialistickým realismem k pracujícímu člověku*, Rudé právo, č. 86, 11. 4. 1948, s. 4.
- ŠŮLA, Jaroslav, *Papírová platidla peněžní reformy v Československu roku 1953*. Numismatické listy 56, Praha 2001, s. 12-19.
- ŠŮLA, Jaroslav, *Karel Svolinský a tvorba československých papírových platidel v letech 1948 – 1953*, Časopis Matice moravské 114, Brno 1995, s. 91-113.
- ŠŮLA, Jaroslav, *Z ohlasů peněžní reformy v roce 1953*, Sběratelské zprávy 63, Hradec Králové 1990, s. 72-78.
- ŠŮLA, Jaroslav, *Známe „hladovou“ korunu. Existovaly ale také „hladová“ tříkoruna, pětikoruna ... ?*, Sběratelské zprávy 79 – 80, Hradec Králové 1987, s. 270 – 273.
- TEIGE, Karel, *Vývojové proměny v umění*, Praha 1966.
- TLAŠKOVÁ, Eva, *Migrace jako zásadní fenomén vývoje Ostravska*, 2007. (Dostupné na: <http://www.migraceonline.cz>)
- VÁPENKA, Ivan, *Tvůrci československých platidel 1919 – 1979*, Hradec Králové 1980.
- VÁPENKA, Ivan, *Nová dvacetikorunová bankovka – vzor 1970*, Numismatické listy 26, Praha 1971, s. 113-115.
- VOREL, Petr, *Od pražského groše ke koruně české. Průvodce dějinami peněz v českých zemích*, Praha 2010.
- VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav, *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989*, Praha 2000.
- WIRTH, Zdeněk, *Dějepis výtvarných umění v Československu*, Praha 1935.
- XI. sjezd KSČ a problémy našeho umění*, Výtvarné umění VIII., 1958, č. 6, s. 241.
- Záznam rozhovoru s akademickým malířem Oldřichem Kulhánkem v Ústavu hospodářských a sociálních dějin FFUK v Praze dne 28. července 2009*, in: : Milan HLA-

VAČKA – Antoine MARES – Magdalena POKORNÁ (edd.), Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace, Opera instituti historici pragrae, Řada A – monographia, svazek 38, Praha 2011, s. 653-665.

ŽDANOV, Andrej Alexandrovič, *O umění*, Praha 1949.

X. 3 Internetové zdroje:

http://aktualne.centrum.cz/zahranici/fotogalerie/2013/03/22/obrazem-ve-viru-propagandy/#utm_source=aktualne.centrum.cz&utm_medium=gallery-hint

<http://cl.ff.cuni.cz/sorela/index.htm>

<http://kulm.ic.cz/clanky/zajimavosti/jinotaje1>

<http://old.mua.cas.cz/vystavy/wpvorj-11.html>

<http://padesatky.ffa.vutbr.cz>

<http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10176269182-retro/209411000360025>

<http://www.csfd.cz/film/7037-bony-a-klid>

<http://www.migraceonline.cz/cz/e-knihovna/migrace-jako-zasadni-fenomen-vyvoje-ostavska>

XI. Seznam zkratk:

ČSSR – Československá socialistická republika

K – Koruna

Kč – Koruna československá

Kčs – Koruna československá

KSČ – Komunistická strana československá

NDR – Německá demokratická republika

SČSVU – Svaz československých výtvarných umělců

SSSR – Sovětský svaz socialistických republik

USA – United States of America

VHS – Video Home System

XII. Obrazová příloha

Obr. č. 1: Líc a rub 100 Kč 1931 – hlava s frygickou čapkou

Obr. č. 2: 50 K 1940 – bez frygické čapky

Obr. č. 3: 100 Kčs 1945 – s frygickou čapkou

Obr. č. 4: 50 Kčs 1950 s horníkem

Obr. č. 5: 100 Kčs 1951- žena v šátku - navydáno (převzato z Jan, BAJER – Jindřich, HOLNA – Aleš, KOHOUT, *Papírová platidla Československa, České a Slovenské republiky 1919 – 2010*, Praha 2010, s. 174.)

Obr. č. 6: 100 Kčc 1952 – traktoristka – nevydáno (převzato z Jan, BAJER – Jindřich, HOLNA – Aleš, KOHOUT, *Papírová platidla Československa, České a Slovenské republiky 1919 – 2010*, Praha 2010, s. 178.)

Obr. č. 7: Dobový agitační plakát – analogie 500 Kčs 1952 s traktoristkou (převzato z http://aktualne.centrum.cz/zahranici/fotogalerie/2013/03/22/obrazem-ve-viru-propagandy/#utm_source=aktualne.centrum.cz&utm_medium=gallery-hint)

Obr. č. 8: 3 Kčs 1953 – prosovětský nominál

Obr. č. 9: 25 Kčs 1953 – prosovětský nominál

Obr. č. 10: 50 Kčs 1953 se sousoším „Sbratření“ od Karla Pokorného

Obr. č. 11: 100 Kčs 1953

Obr. č. 12: Líc 10 Kčs 1960 s „mičurinkami“

Obr. č. 13: Rub 10 Kčs 1960 s vodní přehradou Orava

Obr. č. 14: 100 Kčs 1961 se schématem atomového jádra a drahami elektronů

Obr. č. 15: Rub 50 Kčs 1964 s vyobrazením petrochemického závodu Slovnaft

Obr. č. 16: 20 Kčs 1970 – moderní vzhled

Obr. č. 17: 100 Kčs s Klementem Gottwaldem

Obr. č. 18: 25 Leva 1951 – prosovětský nominál

Obr. č. 19: 3 Leva 1951 – prosovětský nominál

Obr. č. 20: 500 Kčs 1966 - návrh líce od I. Strnada a A. Strnadel (převzato z Věra NĚMEČKOVÁ, *Katalog návrhů československých papírových platidel z let 1918 – 1988*, in: Věra NĚMEČKOVÁ – Jiří PEKÁREK – Jaroslav ŠŮLA, *Nerealizované návrhy československých papírových platidel 1918 – 1988*, s. 49, č. 255.)

Obr. č. 21: 500 Kčs 1969 – návrh líce od I. Strnada převzato z Věra NĚMEČKOVÁ, *Katalog návrhů československých papírových platidel z let 1918 – 1988*, in: Věra

NĚMEČKOVÁ – Jiří PEKÁREK – Jaroslav ŠŮLA, Nerealizované návrhy československých papírových platidel 1918 – 1988, s. 49, č. 258.)

Obr. č. 22: Líc „Hladové koruny“ – protirežimní leták

Obr. č. 23: Rub „Hladové koruny“ – protirežimní leták

Obr. č. 1: Líc a rub 100 Kč 1931 – hlava s frygickou čapkou

Obr. č. 2: 50 K 1940 – bez frygické čapky

Obr. č. 3: 100 Kčs 1945 – s frygickou čapkou

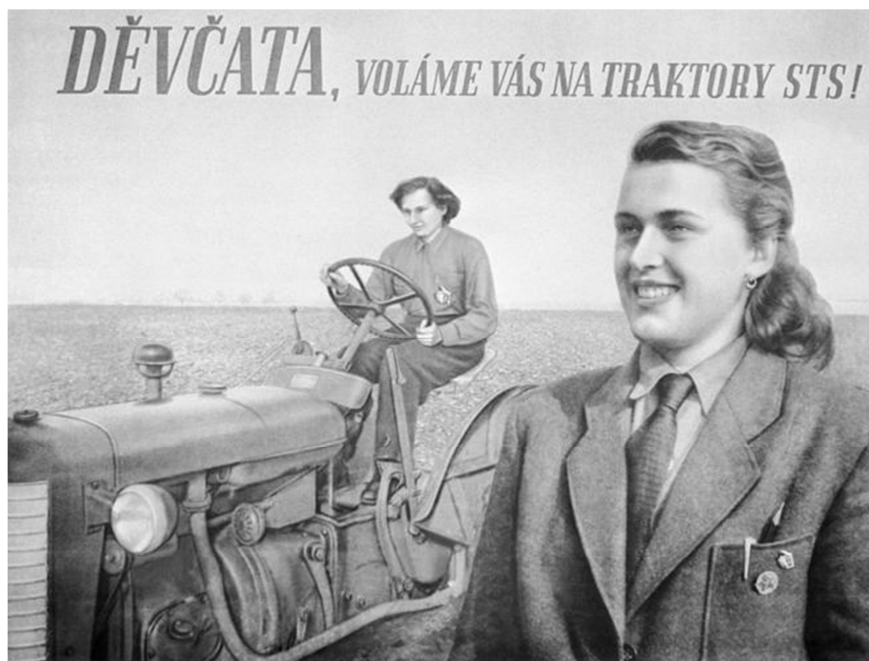
Obr. č. 4: 50 Kčs 1950 s horníkem

Obr. č. 5: 100 Kčs 1951- žena v šátku - navydáno

Obr. č. 6: 100 Kčc 1952 – traktoristka – nevydáno

Obr. č. 7: Dobový agitační plakát – analogie 500 Kčs 1952 s traktoristkou

Obr. č. 8: 3 Kčs 1953 – prosovětský nominál

Obr. č. 9: 25 Kčs 1953 – prosovětský nominál

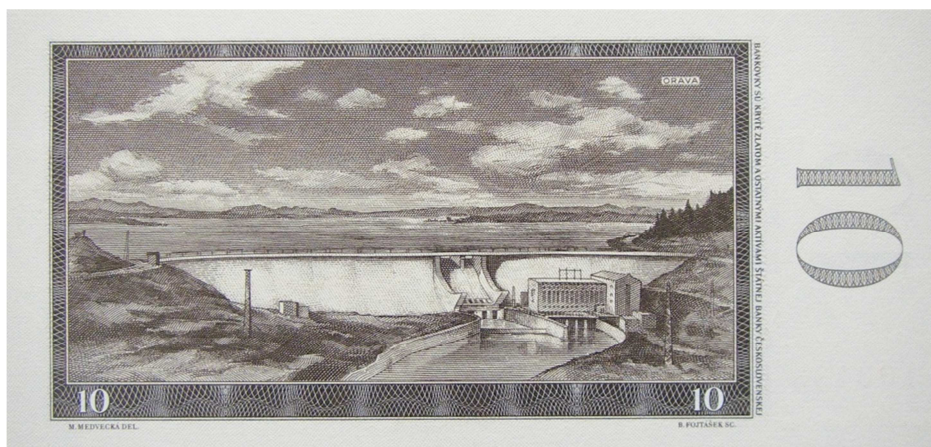
Obr. č. 10: 50 Kčs 1953 se sousoším „Sbratření“ od Karla Pokorného

Obr. č. 11: 100 Kčs 1953

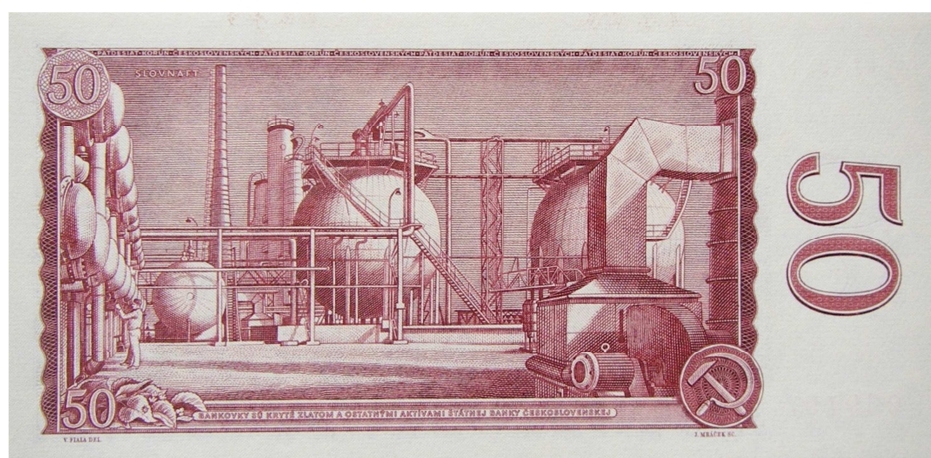
Obr. č. 12: Líc 10 Kčs 1960 s „mičurinkami“

Obr. č. 13: Rub 10 Kčs 1960 s vodní přehradou Orava

Obr. č. 14: 100 Kčs 1961 se schématem atomového jádra a drahými elektroni

Obr. č. 15: Rub 50 Kčs 1964 s vyobrazením petrochemického závodu Slovnaf

Obr. č. 16: 20 Kčs 1970 – moderní vzhled

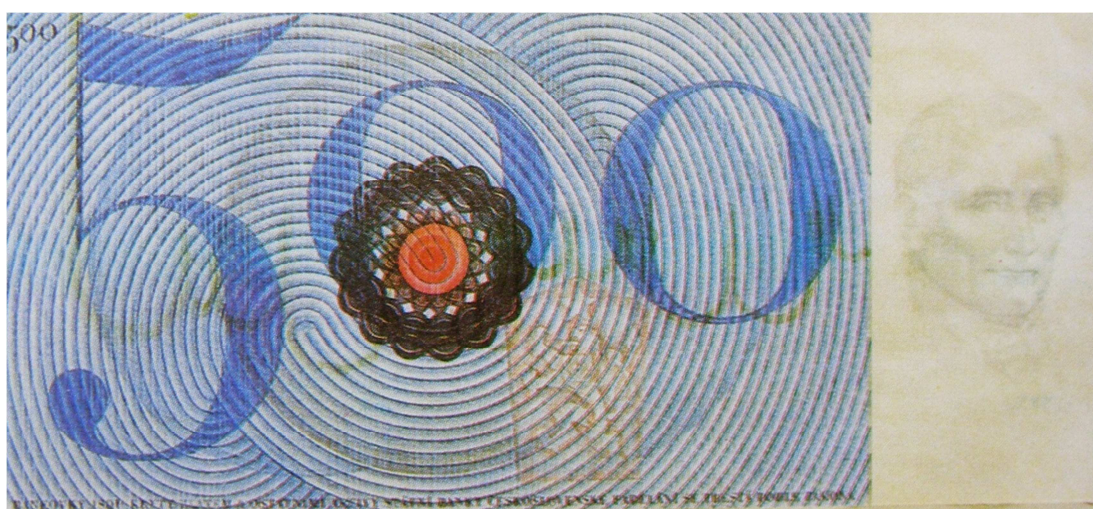
Obr. č. 17: 100 Kčs s Klementem Gottwaldem

Obr. č. 18: 25 Leva 1951 – prosovětský nominál

Obr. č. 19: 3 Leva 1951 – prosovětský nominál

Obr. č. 20: 500 Kčs 1966 - návrh líce od I. Strnada a A. Strnadela

Obr. č. 21: 500 Kčs 1969 – návrh líce od I. Strnada

Obr. č. 22: Líc „Hladové koruny“ – protirežimní leták

Obr. č. 23: Rub „Hladové koruny“ – protirežimní leták

